

ԱՐԵԼԻՑԱՅԻ ՄԱՍՈՒՀԱԼ

ՀԱՅՈՒԹԵՍ ԱՄՊԵՍ

ԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

1873

ԱՆԳԼԵՐԵՐԻ

ՊԱՐՈՒՆԱԿԱԽՈՒԴԻՆ

Բայրութի պատմագրութեան (Վահագի առելուց և Հայութի)
Հայ ընթերթածուն
Եղի օսք կազմ
Սեւ լեռն աշխար
Քաջալուսան
Գալոր Ուստանդան

ԶՄԻՒՐԻՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՏԵՏԵՎԱԿ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ

ՊԱՄՈՒԼ

Գ. ՏԱՐԻ

1873

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ԱԶԳԱՅԻՆ

ԹԱՐԱՎԱՅՐԱԿԱՐԱԽ

Ա. ՊՈՂԻՆ, 23 օգոստոս 1873:

Աղնիւ Արոյր,

Տես թէ ինչպէս քեզ կը խնայեմ, և պէտք է որ հզօր շարժմունքներ զան իմսաւուցեալ արինս յուղեն, որ շարժիմ տեսնելու և զրելու:

Ամսոյս երեքն էր երբ ես ալ որոշեցի Երեսփոխանական ժողովին այցելութիւն մ'ընել, և ինչու, միայն անոր համար որ եթէ կարենայի ամենափոքր խենթութիւն մը արդիլել մեծ օգուտ մը ըրած պիտի հա-

մարէի: Եւ թէպէտ յօդնած, քրտնած և ճզմուած ալ գուրս ելոց, շատ զոհ ելոյ, վասն զի բոլոր զուշակք և մարդարէք և տեսանողք անկում, խոռվութիւն, պատերազմ և Աահմանադրութեան մահ կը զուշակէին. և բարեբազգաբար ասոնցմէ ոչինչ չերեցաւ, և ես որ ժողովրդեան իմաստութեան վրայ շատ քիչ համարմոնիք ունիմ, զարմացայ տեմսելով որ նա շատ ուշիմ էր իր այն երեսիսաններէն որ լրադրասկետութեան պաշտօն ալ ստանձնելով այնպիսի խորհուրդներ տուած են որքան որ կարդացողը զերենք խննթանոցի և շղթայի արծան կը զատէ քան թէ տուենական ամոռոց: Աը լիշեմ որ այս կատաղիներէն մէկը երրեմն կը յոբորէր ժողովուրդը ռատորիաբբին օձիքէն բռնել և ժողովէն դուրս նետել: Թէ որ բարդիր մը աւելի խաղաղ ժամանակ այսպէս կը համարձակէր խորհուրդ տալ, արդեօք քանիք քանի անոյիտաններ նոյն օրը տանձին միտամիտ ժողովրդ եան նոյն խորհուրդը չէին փափառ: Վասն զի դաս մը մարզիկ որ իրենց ընթացքէն իրենց խօսքերէն կ'իմացընեն, թէ դաշնիկ մերհաս որութեանց կը ծառայեն, և թէ ոչ միայն Խրիմնան այլ է: Աահմանադրութիւնն միայն կ'ուղեն տապալել: չէ թէ անոց համար որ Աահմանադրութիւնը այս վիճակին մէջ և իրեւէ այս կերպ գործադրութիւնը հայ աղջին վիճակին զարմանալի օդուանի կը հայթայցէ, չէ, այլ անոց համար որ այդ բառը ունաց ակտնջնի բռն առաջտուկ և ցու կը պատճառ է: Ռւսանի խոռվութիւնն մը, առջնուկ մը քանի մը անձանց շահերու և վարձքերու սկսածաւ այսի բլլոր և անմոն կրօւսին և աղջը վատուրիցաւ: — Կ՞նչ: — Կը կենաց խեցք, տառասեալ և անկարգ յիշատակարաններուն բարեկարդ և օրինակութիւնն էջ մը: Ռւսանի բնամանի թշնամիները յայսենին թէպէտ բարդովին կօրու տած չին, սոսիթը ումէն օր կինայ ծնանիւ և յաշուզ թիւնն այ մէկ առ զ, բայց նոյն օրը կարսովն: Խեցք ու կոշտ մշցի մը առջնուկի դրօշովի վեցցնել վարձեց, երեսիսան մը կը խօսէր, երեսիսիս մը որուն մեծ յանցանին է չզիտնալ համբերել որ եկեղեցական մը իր պաշտօնին բարձրութիւնն ունարդութիւն և վատաւթիւնն իտարութեան աւել ստութիւն, խաղաղութեան և սիրոյ անու խարդախութիւնն եւ առելութեան աղջնութեամբ վերաբարձ դուրս նետել յաջողեցաւ:

Խոռվարաբներուն առջի և վերջի փորձը հոն կայացաւ նոյն օրուն
համար:

Բայց օրուան յաղթանակը մարդուն էր, որուն ժողովրդականու-
թիւնը խորուակել կը ջանան աթօռուը ելած օրէն մարդկային տկարու-
թեան և ողորմելի կրից խուրձերը: Իր պարզ և անյոզգողդ կերպարան-
քով կամունեցաւ վերջին անպատճ իր աթօռին վրայ և հանդարու, ան-
խռով ձայնիւ կարգաց իր հրածարագիրը: Այս սրասաշարժ զբութիւնը
ուր ոճին զեղեցիւթեան հետ կը փայլին հեղինակին աղնիւ ողին, կո-
րումի սիրար և անկեղծ լեզուն որ քրիստոնէական առ ապինութեամբ կը
խոստուանի իր թերութիւնները և սխալմոնքը թէ ինչողէս աղջափա-
րութիւնը զինքը յանձնապատճան ըրեր է և կարծեցուցեր է թէ որիափ
յաջողէր շատ մը վերանորոգութիւններ ընել և աղդը կենդանացընել
նիւթեական և բարոյական վիճակու: Այս զբութիւնը, որ Տշմարու-
թեան հիւրում՝ կը համասօմէ աղդին վիճակիր և բառ կարի և ըստ
տեսութեան պատուիկան Հայրիկին զարմաններն առ երի Ճշգեալ են:
Զան կը տեմուի որ չըրս տարուան պատրիարքութիւնն միջոցին «Եկե-
ղեցւոյն փառքը չէ աւել յեր, կրէրին դրսութիւնը չէ վերանորոգուեր,
աղջոյին դաստիարակութիւնը չէ յառաջադիմեր, Սահմանողը թիւնն
ի զաւառու չէ զործադրուեր, Հարաստահարութիւնն ներքին և արագին
չէ գաղըեր . . . : Աեզրոնացնան և տաղակեղբանացնան ինողիր, տակ-
նական կանանագրութեան ինողիր, կոմողիկոսական և պատրիարքական
յարարերութեանց ինողիր, Կոմողիկոսի ինողիրի ինողիր, Ազթամու-
րայ ինողիրն անորոշ և ՚ի կախ մնացեր են: «Արժանական ժողովը իր
պարսուա որութիւնները ժամանակ չէ ունեցեր կատարել, Քաղաքական
ժողովն անձեռնհաս դատաւած է գատական և մասնաւոր զործեր ըու-
ծել, թող թէ աղդային նող համու ը ներքին և կենսական ինողիւններն
յանաջ բերել և խորհիւ:» Անհամաձայնութիւնն պատրիարքի և Քա-
ղաքական ժողովի մէջ յառաջ եկեր, եկեղեցական դատաւած նիս թական
և կարենը տալքու ստին պատճառութիւնը նիկեղեցին ողորմելի վիճակի է-
մասներ, Հայաստանի և գաւառաց եւ վիճակաց անհովին և անառաջ-
նորդ մասլը, և բոլորականութեանը յառաջադիմութիւնը ասոնց հետե-
սանք է եղեր:

Թէ պէտ արդար և ուղիղ մարդ մ'ալ ըլլայ, վերջապէս Խրիստանն
ինքն ըլլայ, որ չըրս տարուան պատրիարքութեամբ չէ կրցեր սյս վի-
ճակակին օյնել և ինք հրածեցաւ կու տայ, պէտք է թողուլ որ երթաց, և
Հանալաւելի յաջողութ մէկը բերել նոտեցյնելայս դեկին դլուիը որ ազ-

զին նաւուն պիտի առաջնորդէ: Բայց նվազ գայ, բան մը միայն կայ ու կ'երևի, այն է թէ՝ նր և իցէ դործիյաջողովթեան երկու բան պէտք է, գրամ և մարդ: Շատերը կան որ այս խօսքը լսենուն կ'ըսեն. Դու գրամը տուր՝ ես մարդ. կը զանեմ. այս ըսողին պատասխանը պատրաստ է. քեզի պէս մարդ շատ, ազդին հարկաւորը քեզի պէտք չէ: Համբենք խղջմանիքով, ահա պատրիարքական աթոռը թափուր. նվազ վրան նստեցնելու համար: Երբ Զմիւռնիոյ առաջնորդ պէտք եղաւ, երկու մարդու քուէ տալ կրցաւ ժողովուրդը, և այս երկուքն ալ առաջնորդութեան յարմար անձինք էին: Մէկը իր փորձը ունէր և լիովին, վասն զի գործի վրայ տեսաւ զինքը՝ որ բայսակայութեամբ ալ կրցաւ իր վիճակը կառավարել, և իր արժանիքը իրեւ մարդ, իրեւ եւ կեղծական յայտ յանդիման կեցած էին: Բայց միւսին համար նոյնը կրնմնիք զբոցել: Դեռ զինքը ազգը իրեւ քարոզիչ միայն կը ճանշայ, և գարոցի մը անստգիւտ և երկարատե վերատեսչութիւնը նաև տեսած չունի իրմէ. իրեւ անսղիւտ կ'ըսենք և կ'իմանանք որ՝ եղածը զիսնայ օկտավար ընել, մեծամեծ պահանջներ չստեղծել, ուշիմ խնայութիւն մատակարարութեան մէջ բերել մոցընել, իր անձէն, իր հանդիքէն, իր կիրքերէն զիսնալ զոհել զործի մը որուն զլու խը կանդնիլ կը համարձակի մարդ:

Կ'նչ գժուար պարապայ մարդ զտնել: Երբ ես Խրիմեանի սա հրաժարագրին վրայ աչք կը նետեմ և կը տեսնեմ երկայն շարքը ընդարձակ զառապայ որ անհովիւ և անստուաջնորդ մնայեր են, և երբ աս և մն զին աչքս կը գարձնեմ և կը նայիմ որ երբեմն յօս և լյս Ճանչչուած անձնիք 'ի հեռուստ, այսօր 'ի մօտոյ խաւար աղուա օտարի և սուտ փետրվ զարդարուած յուսահատութիւն բերող ողորմելիներ կը տեսնեմ, որոնք քառ բանսարկութիւնը իմաստակութիւնը իրենց ժողովրդոց հարստահարութիւնը և աղիսութիւնը իրար կը խառնեն և կը մալակմուին, լքումն զիս կ'ընկհէ՛ զիս որ ոչինչ և անձանօթ անհատ մ'եմ տղզին համար: — Կան քանի մը տարիներ որ մէկ երկու բարեւ կամ կրէրին ընդհանուր վեճակին վրայ կը խօսէնիք և կը փափաքէնիք որ ըլլայ այն ինչ որ պէտք է ըլլայ, և ինչ որ չէ գժբաղվարար և յօյս վնասուելով վարդապետահամար մը (ներէ, Վրայր, բառին երկայնութեան) սկսանք կազմել շատ գժուարութեամբ և զադար գադարի վրայ բերելով քանի մը անուն մէջ տեղ բերինք միմիթարութեամբ և Մշնուառաջնորդին անունը իրեւ զիսուն, առաքինի և ազդօգուած վարդապետի մը անուն, յիշուեցաւ անոնց մէջ: Խակ այսօր ի՞նչ կը տեսնեմք, վար-

գաղեալը եպիսկոպոս Եղած Պոլիս է, և թէ որ պէտք է հաւատող Համբաւին, խումբ մը կաղմեր՝ ի մշեցւոյ, աներեսոյթ զօրավար ինք, ուստիաբարանի անկարգութեանց բաւական վերգերից կը հանդիսանայ: Բայց Համբաւը ստուգութիւն չէ, թող մեր Համարենքը ասպրի մնայ կըսէինք, և ահա վէճ մը տասումնական երիտասարդի մը հետ, և իր հրատարակեալ նամակները մարդը ակներե մղի կ'ցոցընեն: Գիտուն վարդապետը զարմանալի և նոր աստուածաբանութեամբ և կծուլեցուով իր անձը եկեղեցի կը հաւատայ և կը քարոզէ, և այսօր երբաշխարժը ընդդիմանալ կը փորձէ Հռոմի Խափսկոպոսապետին անսխալականութեան, թեմակորսոյ և անաթու Մշու երբեմն առաջնորդը՝ միաբանն Ս. Կարապետի վանից Տարօնայ՝ Մամբրէ եպիսկոպոս՝ ի տանէ Մամիկոնիից, իր անձն դէմեղած ընդդիմախօսութիւնն անարդանք նախատինք, եկեղեցւոյ և Քրիստոսի դէմ կը համարի: Եւ այս բարձրութիւնը դսնելէն վերջը, ձայնը կը բարձրացընէ և Եղիսպոտի Հրէին պէս կանչւուելով կը հարցընէ վլայի մը՝ Բառնաբաս վարդապետին՝ որ իրեն զրապատութիւնքը և չափազանցութիւնքը կ'ուզէ ամնքել, «Բայց զձեզ ո կացոց գատաւոր, զի նախ քան զատեանն եկեղեցւոյ՝ ի վեր քան զմիսս ձեր և հակաւակ հոգւոյ Աւետարանի և եկեղեցւոյ վճիռու արձակել յանդղնեցայք և ուստի ուսայօ զի հայ հոյութիւնն և անարդանքն ուղղեալ յանձն իմ և ՚ի սպազտօնակիցս ոչ ձգին՝ ՚ի բովանդակ եկեղեցին, այլ յանձն իմ միայն:» Եւ ալ չդանդաղիր ուշքաւէ և որդէք անուսանելու իր ընկերակիցը, որ ճշմարտութիւնը կ'երեսի թէ կողմանկցութենէ վեր կը համարի: Բայց հոս ալ չդադրիր մեր հրաբորքը եպիսկոպու և զիսնալով ալ թէ Կրօնական ժողովի դատ յանձնողը պէտք է դատուի և անոր վճռոյն սպասէ, կ'ենէ բեմը և ինք պատարալուր քահանայ կը համարձակի իր կիրքերուն, իր ատելութեան ասպարէկ ընել սրբալայըր և իր ոսովին դէմ որոտալ, անհաւատ և անկրօն զնա անուանել, և իր ամբաստանութեանց մննաւանդ թէ զապարտութեանց սահմանը ընդարձակերպվկը հանի իր հակառակորդին մէջ շիւլֆնուել և ըսել թէ Խփէքթեան թէ որ համեստ մարդ ըլլար պէտք էր որ Թուապսան պարանենդ չըլլար և Պօլիս իր բաղդը չինուէր և մեծ դպրոցի մը անօրէն անհաւատութիւն չքարողէր: Բայց թէ որ մարդկան համեստ և ուղիղ ըլլալուն բաւական նշան կրնայ համարուիլ պարտք ըլմնենալը՝ ՚ի Ռուսաստան, Խփէքթեան ոչմիայն պարտք ձգած չունի այդ երկրին մէջ, այլ ստայուածք և առնելիք ունի հան, և թէ որ եպիսկոպոսին միւս յիշատակութիւնըն ոլաւ

սոր կը նմանէին և որ չառ հուանական է՝ կընայ հասկրցուիլ իր հու
դւոյն ինչ ըլլալը: Եւ անոր հանոր ալ այսախիսի քարտղմը տաղեն վեր-
ջը գարձաւ սեղանի շարունակից իր պատարազը անխուալ և ճաշակեց:
Եւ ես հան այս սա բբարհութին առջեւ կը մասձեի, թէ քրիստոնէի
արդեօք շլմք պարագականութիւն հաղորդաւելէն առաջիր եղորը հետ
հաշտուիլ, թէ արդեօք յիմար հին եր նա որ կ'ըսէր, «Գործադոյէ-
ումարդկանն իր Աւագա ՚ի հայէ անտի կերիչէ և ՚ի բաժնիկէն ամիր-
յի ցէք Եւ ետքը կը զանդամնիք թէ Հայաստանեայց եկեղեցոյ կընա-
կունք ՚ի կրօնափակութիւն կը գիմնի:

Այս բայց այս վիճակին ինչ զիմուլոր ըլլայ պէտք է ելնել, ասի մաս
չէ: Թէ որ շամաչ մարդ զբոցելու, մնիք ամեն բան կը խարդախենք.
Եւ պատճառ սորիսութիւնն է: Եւծ մեծ բառեր զործածել կը սիրենք
և Աւքանին համար անտարբեր ենք: Սահմանագրութիւնը վերաբննելի է
կ'ըսնք և կը գաւառնիք, և երբ վերաբննութեան կը համնիք այն չափ
անկարուենք որ տարբնելու ապուշ կը կենանք, և որդանիք մը պէտ ան-
շարժ ձեռք բերնիւ կը կարկամի յօդուած մը փոխելու, և այս վիճակին
մէջ մենք երեսփոխանական ժայռը մ'ենք որ ահալին հատող մը տառե-
նապ րութիւն ունինք: «Քաղաքական ժազուլ մը ոնդիք հրաժարեալ եւ-
րեկ, երբ իր եռութիւնը դեռ ռոջի օրն ալ օրինաւորապէս չկ'ար, վասն
զի իւր անուանց մեծալոյն մասը շատանց քիչ քիչ հրաժարած էր և
վերլնտութիւն եղած չէր, և չէր խզներ գործել իր փոքրիութեամբ.
և ազը տախին ու վրայ ընել: Կրօնական ժայռը մը ունինք որ իր նու-
տիւը զործելն աւելի Շապար վարդապետի մը ջախջախ զվարկին
վրայ կ'ուզէ դնել: Արագրութիւն մը կայ որ երեք ամիս է կը ինստու-
ժար և կնադանի բառերու նշանակութիւնը և չլինար դանել: Գոլրոց-
ներ կան որ ՅՈ ատրիէ ՚ի վեր յառաջադիմութիւնն համբաւ կը պարա-
ծեն մեծ ուսմանքներու անունները կը հնչեցրնեն Համբար Համուր
զգբքեր մըսանկակ կը բաշխեն և ետքը երբ ուսմանը կ'ելնեն կը նիստուն
աղին մէջ գարձեալ տոյիսութիւնը կայ ու կ'երմի իր ցնցումներու լի-
ուամսասակութեան մը բարձրակառու ծածկեամբ և ովերճացնեալ: Թանրիսներ
գանձ ուր ժայռվազը գործողութիւն միտյն միտնելու կը չաճաւեմէ և
մասաւորական լոյս փնտուելու փափաք շատ քիչ կը ցոյ ցընէ, և ուր, ՚ի
բաց առեալ քանիք մը օսմար և մեծ վարպետներու զործոց թարգմանու-
թիւնքը (Տէլլ ինք զիաէ ինչ թարգմանութիւնք) և քանիք մը ազդացին
սակաւաթիւ հեղինակութիւնք, բարոյականի հարուած պայմանութեան
յանձնաւատասունութիւնն իմաստից ոչնչութիւն և բարեկըն շատեաւ

մունք ժողովրդեան գլուխը կը լեցընեն։ Լսարան ալ ունինք հոս հոն անդին և ասդին, և ուր մեր մեծ իմաստունները կը բանախօսեն։ Բայց քեզի գաղափար մը և ճիշտ գաղափար մը տալը համար, Արոյը, և քեզմէ լաւ դատաւոր քիչ գտնելուս համար սա վերջին կէտիս վրայ քիչ մը երկայն զրեմ։ և կարելի ալ, և զիտէ օդտակար կրնամըլլալ և իրեւ շարակն չբամբաստիմ։ Ներէ նաև որ լսարանի մը նկարադիր տալու համար ետ ետ երթամ և ամառուան վերջը հասած, գէտ ՚ի ձմեռ դիմեմ։

Համբաւը . . . ոչ բարյայնունիւն, ինչպէս շատերը շատ ամոցամ խօսքի և զրի մէջ կը զործածեն, մինչև վարժապեսք և լրադիրք, որ Մատուի ապդարարութեանց դէմ ալ կը շարունակեն բարյայնունիւն բառը, որ կարծեաց տարրերութիւն կը նշանակէ, զդրական ասպարէզին մէջ իբրև հուշէ, համբաւ, լուր զործածել, և ներուի մեզի թէ որ այս այլանդակ բացատրութեան չկիլ և յարմարիլ այդ զդրական ասպարէզին» մէջ շահատակող իմաստոց հետ որ լեզուն ալ, բանականութիւնն ալ սմբակակոխ կ'ընեն իրենց արշաւանաց մէջ։ Դառնանք մը խօսքին։ Համբաւը կ'ըսէր թէ հայտն համար Պօլիս եթէ բնակութեան տեղ մը կայ։ Օթագիւղէ և հայ հասարակութեան համար յառաջադիմութեան միջոցներ լաւ վիճակի մէջ, վարժապետներ ունին տղայոց և աղջկանց դատիփարակութեան համար՝ ուր իբրև օրինակ կրնան ցոյց արուիլ. թատրոն ունին ուր Մողիւոի, Հիւկոյի, Բիայի, Տիւմայի և աղջային հեղինակաց ընտիր եղբերգութիւնք և կատակերպութիւնք կը խաղցընեն ընտիր գերասմանք, ուկուու ունին ուր խառն կը մանեն կ'ենեն կ'անդամակցին կ'անդամահատեն գիւղացիք ընդհանուր, աւելցուցեք ասոր վրայ լսարան մ'ալ, ուր խառն կ'անդամախօս մեն աղջին անհերձ, հերձեալ և հերձանելի մասունքը և ուր խառն կը յաճախեն տէր և աեար, աեարք և տիկնայք, պատմիք և սրատանուշիք։

Ուստի ես ալ ուզեցի խոնարհ ունինդիր ըլլալ այս լսարանին ուր քաղաքակրթութիւն յառաջադիմութիւն դատիփարակութիւն Ամերիկայի ստորագրութիւն ազգային պատմութեան ուսումն իրենց արձագանքը ազգին մէջ կը տարածէին. լսարան որուն կանոնաւոր ընկերութիւն տնօրէն ժողով և ազնուական սկաշտապանութիւն մը ապագայն կ'ապահովցընեն և որուն համար Մասկ՝ աղջային լրագրաց ծանրակշիռը տեղեկութիւն և հրաւէր կու տար. Ուստի ապրիլի սկզբները թողի իմ ասիական բնակարանը և եկայ Օթագիւղի հայ թատրոնը

ուր պիտի ատենախօսէր Ասկանեան, և ֆէնտի՛ Օսմանեան հիւպատոս ՚ի
՚նիւ Եօքը՝ ատենաբան, որուն համար համբաւը կը զբոյցէր թէ վեց
հարիւր անդամ Ճառեր էր յԱմբիկա և այնպիսի յաջողութիւններ ու-
նեցեր էր որ նոր աշխարհէքի ժողովուրդ դիշեր մը մի և նոյն նիւթը
կրնէլ են տուեր առլաւներու կրկին վճարմամբ։ Խոկ Օթաղիւղի
Հայ հասարակութիւնը, ինչպէս կը վկայէր երիտասարդի մը եռանդուն
նամակը Մագուի մէջ, մեծամեծ ծափահարութեամբ բնոլունած էր
ատենախօսը և թէ իր նախկին ատենաբանութիւնը ատենապետական
զանդակին վրայ յաղթանակ մ'էր կանդած։ — Ի՞նչ յաղթանակ էր,
կրնաս հարցընել ինձի, մանաւանդ աւելի հետաքրքրութեամբ պիտի
հարցնէիք դուք Զմիւռնացիք թէ որ զիանայիք թէ այդ ատենապե-
տը ձեզի քաղաքացի էր, և չը հանդուրժեր անօդուտ և անաեղի Ճա-
ռի մը երկարաբանութեան Երեսփոխան ժողովքին մէջ։ Աւստի՛ այս
յաղթանակը առաջին անդամ տեսնելու բաղդր չոնսնալով յաղթա-
նակին շարունակութիւնը վայէլելու մոտք կը մոնէի լսորան և ամենեւ-
ւին չըտրնայա երբ ունկնդիրներու բազմութիւն մը գտայ, որ օթեակ
նատարան և ամբողջ թատրը լեցուցեր էին, և ահաւ ատենախօսը և ա-
հա ծափահարութիւնը և վերջը խոր լսութիւն ուշադբութեան։
«Երբ Բենիամին Գուանիքին օր մը Փարիզ Նարուէն կայսեր հետ
կառքի մը առաջ կեցած էին, Կարուէն այն մեծ կայսրը հրաւիրեց
զինքը որ նախ կառքը մոնէ, իսկ Ֆուանիքին հրամարելով երբ շատ
բոնադասուեցաւ և կը խոնարհիմ Ձեր վեհափառութեան կամաց տու-
ջե բաւ և մտաւ . . .» ես այս խօսքերը լսելով ատենաբանին ան-
խորվ և համարձակ կերպարանքը և զրուցուածքը նկատել սկսայ մէկ
կողմէն և միւեն ժողովրդեան սուրբ և պարզամտ ուշադբութիւնը
դիմուցի այս անձունի առապելին առջև, որ 1790ին մեռած հասա-
րակասետականը կը բերէր կը խոնարհեցընէր Կայսեր մը առջև որ այն
ատեն սպատանի մ'էր կարօն՝ անձանութ և աննշան, շատ հեռու այն
վեհափառութեանէն զոր անդամ մը ձեռք ձգելէն վերջը անտունելի
նախանձայութեանը խստութեամբ և զուօզութեամբ պիտի վարէր
Եւր բոլոր արարողութեանց ծաղբելի ծշդութեամբ։ Ես այս խոր-
հրգածութեամց մէջ երբ կը թաւալէի, մեր հարսասանին ձայնը կը
շարունակէր «Ես ալ Ձեր վեհափառութեան առջև կը խոնարհիմ
Գուանիքինին պէս որ ինձի պատիւ ըրաւ և բոնադասուեց այս բեկմ
վրայ հաներու և խօսելու, երթանք ուրեմն ընենք մեր համբորդու-
թիւնը Ամերիկայի վայրենեաց տեսութեան . . .» Երեակայէ,

Վասոյ, այս մեր հասարակասղեստական Գումանքլինը՝ ովսաննա բերաննը՝
բուրվառը ձեռքը, առջեկն լսարանի այս խմաստուն և ծափահար Ճո-
ղովուրդը Նափուլէոնական վեհափառութեան ծիրանիներուն պլլուած
ետեւէն՝ կ'երթայինք տիսմար և ատպուշ և գուարթ Նիւ Եօրք՝ Պօսթօն՝
Զիկակօ՛ Միտուրի և Միտիսիրի զետեւրու վրայ՝ պալատներու նման՝ շո-
ղենաւոց մէջ նաւարկելով և վերջապէս կը համեմնիք այն փառաւոր
դաշտերը ուր խորը մարդաշափ կը բարձրանայ, և ի՞նչ զուարթութիւն
պատճառեց մեղի ատենախօսը երր արժանին կը ջամբէր մեր ճաշա-
կաց, և ի՞նչ ուրախութեամբ կը լեցընէր կը զեղանէր զմեղ երբ Եգե-
մական Հաղուաններավ կը նկարադրէր մեղի կոկող վայրենիները
տիսուր, խարդախ, խորանանիլ, անօթի և որիրածէտ, ժողովուրդ
ապստամբ ամեն քաղաքակրթութեան և դաստիարակութեան և որ ա-
նոր համար ալ գտեր էր իր արժանաւոր պատիմը և քամի Հարիւրաւոր
միլիմաններէ Հասեր էր սպաւելու։ Թողունք ատենաքանին տուած ու-
րիշ տեղեկութիւնքը, վասն զի դպրոցական տղայք կը զրուցէին, թէ
Դիգէի եզին մորթը ինք երկայն բարակ կտրաեց վայրենիներուն և Օր-
թագիւղի ժողովրեան քթին առջե տարածեց Հին Կարդեթոնի ա-
ռասպելը նոր Պօսթօնի վրայ յարմարցնելով, իր ատենախօսութիւնը
փայլուն և գեղեցիկ ցցընելով ժողովրեան։

Իսկ ես որ օգտակարը կը վնասուէի, թէ ակէտ Օրթադիւդի աղջայնոց
վեհափառութեան մասնակից ալ եղած, դարձեալ զժզոհ դուրս ելայ։
և միայն Հոետորին հրամական ողջայնը սրտաշորմ ճաշակաւոր՝ ու-
րախալի և օդտակար դմնելով, և խորհրդածելով նաև թէ ժողու-
վրդեան լսաբանէ շատ աւելի օգտակար դպրոցներն են ուր մարդիկ ի-
րենց կէս զիտութիւնը կամ տղիտութիւնը կը զցուշանան բերելու և
սխալը իբրև ստոյդ չեն սովորեցներ։ Ես Ամերիկայի վրայ խօսող աւ-
տենաբանէն. կ'սպասէի քաղաքակրթութ մարդուն յառաջապիսութեան
պատճառները, կ'սպասէի որ խորհրդածէր և ցցընէր այն Հարատու-
թեան և երջանկութեան օրինակէն օկուտ քաղելու միջոցները. կ'սպա-
սէի որ ցցընէր թէ ինչո՞ւ և ի՞նչ զպէս այն Հալածական, նորակրօն բազ-
մազանդ և բազդախնդիր ժողովութիւները կրցեր են այն վիճակին Հաս-
նիլ, որ իրենց անդդիացի, գերմանացի, դաղլիացի հախահարց այսօր
նախանձելի են, ովէաք էր բացատրէր թէ ի՞նչ բնական և բարյական,
այսինքն կլիմայական հողական օրինական կրօնական սովորութեանց
վրայ Հիմնեալ և մինչև դիմուածական կամ պատմական պատճառներ
պիրենք այս բարձրութեան հասուցին. կ'փափաքէի լսել թէ ի՞նչո՞ւ հա-

բաւային Ամերիկայի հասարակապետութիւնք անկարգ՝ խեղճ և անիշտ խանութեան մէջ կը տարուրեթին, և ուր բնութեան հարասութեան մէջ աղքատութիւնը իր Շիրանները սպանիացւոյն զաւկին ուսկորհերուն մէջ կը խրէ թէ սկզբի միացեալ պետութեանց օրէնքները օրինակած ըլլան։ Խոկ բնիկ և վայրենի ամերիկացւոյն դալով կ'ուզէի իմանալ թէ եւրոպական սերունդը արդեօք ի՞նչ աստիճանի կրնար արդարանալ զանոնք սպառսապուր ընելով, թէ արդեօք զանոնք քաղաքակարթելու համար եղած ջանքերը անկեղծ և մարդասիրական և քրիստոնէական եղած են երբէք։ — Աւստի և գոյցն գառնութեամբ ելայ լարանէն գուրա հետեւ լով ժողովրդեան բաղնաձրագ լապուերներուն, որ ուրախ և զուարթ կը դառնար իր վայրենիներուն ըրած այցելութենէն։

Եւ ինչո՞ւ այս երկայն պատմութիւնը, հաստատելու համար ըսածս թէ մենք յաջակեր ենք ամեն յառաջադիմութեան գործիքները խարդախել։ Բայց ասով պէտք է յուսահատիլ, ոչ երբէք, այլ շարունակ պէտք է զրոյցել, շարունակ պէտք է զրել, մանաւամնդ որ կ'երեխն քանի մը երիտասարդներ, դժբաղդաբար այսօք քիչ, որ այս կու տան լուրջ մարդիկ ըլլալու։ Եթէ միայն յարատեեն ուսմելու մէկ կողմէն երբ իրենց ուսամծը իրենց նմանեաց ուստի ցանելու կ'աշխատին։

Վ'ուզէի քեզի զրել, Վարսոր, մեր կաթոլիկ հայոց վրայ ալ, որով հետեւ իզմէ ուզեցիր, բայց կը անենես թէ արդէն նաևակն երկայն եղաւ։ Այսչափս միայն զրոյցեմ որ իրենց զործերը նոյն վիճակին մէջն են և մնայուն։ և իրօք առ աջ երթաւլը շատ գժուարին բան մ'է։ Որով հետեւ ալ որ զիակ ազգին մէջ կաթոլիկութեան պատճառը նա կը հանկընայ ըսածս։ բացատրեմ չորս բառով։ կաթոլիկութիւնը հայ ազգին մէջ ծնած է տղիսութենէ և զանազան շնչերէ, և զարձեալ ասոնց վրայ հիմնեալ կը յարաւանէ։ Զիմա որ ամենասողէա մնացը որ կաթոլիկ մնացած է և Հասունիսթ կ'ըստուի, կարելի է որ իւր տղիսութեամբն ալ կը խախտէր մէծաւ մասամբ իւր մոլեռանդութենէն թէ որ իւր քահանայից ապրուսը Հռոմայ ուսկույն հետ կապուած ըլլար։ Փոքր Ասիոյ և Հայաստանի մէջ ինչչափ կաթոլիկ կան պէտք է դիմնաս որ ամիսը 150—200 զուրուշ ամսական կ'առնեն, և այսօրերս կը լսեմ թէ չորս հազար Նաբուշն տակի եկած և յանձնուած է Հասունի փոխանորդին։ այսպիսի հաստատ հիման վրայ դրուած հաւատաքը բնական է թէ անդրդուելի կ'ըլլայ ոչ սակաւ։ Խոկ Հռոմի հակառակ կողմին համար կը տեսնես թէ բան մը չեմ խօսիր, վասն զի ա-

Նոնք մոլեւանդութենէ հեռու՝ անկարելի է որ սրտանց կաթողիկ ըլւ լալու չափ տկարամիտ ըլլան. Պապը կը յիշն պատարագի մէջ առ երեսս և սրտերմէն կը նզովեն, միթէ իրենք ալ անկից նզոված չեն. առակը չզբուցեր. Ի՞նչ կը ցանես այն կը քաղես:

Բայց ես, Վարյր, պէտք է վերջացընեմ նամակո. վաղը մեծ գործերու օր է, նայինք պիտի կարենամ տեսածս քեզի մօտերս հաղորդել: Ողջ լեռ:

ԴԵՐԵՆՑ

Կ. Պօլէն, 22 սեպտեմբեր 1873,

Քարեկամ,

Արդէն առանձին գրով դիտողութիւն ըրեր էիր ինձ թէ նախորդ նամակն՝ Ս. Պատրիարքի հրածարականի մասին պիտի քաշքշեն այս տեղ. թէ ոմանք իրեւ նշանառ բան զէնք պիտի ընեն անիրաւ դատի մը պաշտպանութեան, և թէ ոմանք՝ թէ և անշան պիտի դտնեն, բայց անոր ընելիք ներկարծութենէ պիտի յուզուին, և յուզուելով անոր շափէն աւելի կարեւորութիւն պիտի տան: Գուշակութիւնդ ելաւ: Ես չէի յուսաք որ այս իմ գլուխան զլուխս այսչափ աղմաւկ հանէ աշխարհ հատես զլուխներս մէջ, և քու խաղաղասէր ընթացքդ վրդովելով քեզ անոնց հետ զէշ հողի ընէ: Բայց աղմուկին բուն սպասձառը նամակս չէ, շատ չպարծիմ, այլ թերթիդ մէջ դտնուիլն է: Օքադէ՛ անոր մէկ մամն, իրեն նպաստաւոր երեցած մասը հրատարակեց ինդաւով որ զիս իրեւ իրեն համամիտ գտաւ: Մասէն քննադատական երկար յօդուած մը հրատարակեց Ք . . . ստորազդութեամբ որ զրոյս ական անտեղի կարծուած կէտերը ջրէ, և Պ. յօդուածաղիլն անցնելու ատեն զիս իմ խորհրդածութեանց մէջ պարզածիր, կայր, արքար, անիրաւ, չառ բաժիք կ'անուանէ: Ես չեմ զարմանար երբէ ինքինքն իրեւ աղյային գործոց քաջահմուտ, օրէնսդէտ, քաղաքակէտ ներկայացընող և թեր ևս Ընդհ. ժողովին մէջ ձայն ու քուէ ունեցողանձ մ'անդամ այս տեսակ ոճ բանեցնելու կ'նուատանայ, վասն զի այս տեղ առ հասարակ մեծ ու պղտիկ Օքադէ՛ և Մամուկի կ'քսուին, անմայ բառարանէն ակամայ բառեր կ'սորվին, և ապա կ'գործածեն, ուստի եթէ ես ալ նոյն

պակասութեան մէջ լնկիվմ մի մըղադրեր զիս, խնդրեմ։ Այժմ հեռու է նախատելով վիճաբանին, բայց գարձեալ այս հօգային չեւսկիլ և Պ. Ք. . . ին հետ ժամանակս ներածին շափ քաղաքավսկութեամբ տեսակ կցելու պիտի ջանամ։

Նամակս չերկարաձելու համար համառօտելով մէջ բերեմ Պ. Ք. . . ի յօդուածին այն մասերն որ պատասխանի արժանի կ'սեպեմ, յորդուրելով զինքն որ փոքր ինչ իր եռանդը մեղմէ, և ինչպէս կահակալութեան օրն ըքին, Ս. Պատրիարքը մինչև երկինք չըարձրացընէ որ անկում աւելի մեծ լինի, և իր փաստաբանած դատին օդուար բերելու տեղ վաս չասցնէ . . . :

») Ըստ Պ. Ք. . . ի պատրիարքական շարժումն ուստարութիւն մը չէ այլ բոլորք մ'է եղեր ուրիշ գաւագրութեան մը զէմոր նպատակ ունի Տաճկաստանի հայոց պատրիարքութիւնն անդամալցծ ընել, առաջնորդ, եկեղեցական, ժողովուրդ անոր դէմ ապատամբեցընել, զրդուել, խովիւր այլ և այլ զաղանի դործակալներու միջոցաւ և Սահմանադրութիւնը կործանել, որպէս զի օտարաբնակ հայերն ալ սահմանադրական դաղափառներով չվարանին։

Եւ ես այնշափ կարձատես եմ եղեր որ այս դաւը չեմ տեսներ։

Ընդ հակառակն՝ այս դաւագրութեան՝ չէ թէ այսօր այլ ՚ի վազաց աեղեակ լինելու, անոր առաջն առնչու համար զործածուած անխորհուրդ միջոցներն և ՚ի վերջէ Ս. Պատրիարքին հրաժարազիրը նորաձեւ գաւադրութիւնն մը, սրատահար մը համարեցի վշտաղին, և ասոր վրայ կ'պնդեմ։ Եթէ իրօք այնշափ թշնամիք մեզ պաշարած են, եթէ վարձկան գաւաճաններու մէջ կ'զանուինք, եթէ կրակը մեր տան մէջէ և Սահմանադրութիւնու ամէն ինչ այրելու կ'սպառնայ, պէտք է, խոհեմութիւնն է, քաղաքադիտութիւնն է, օրէնադիտութիւնն է կրակն արծարծել, հաստատեալ օրէնքը, թէրի կամ անթերի, ամբատաննել, վտանգելեա անուղաղի կերպով Սահմանադրութեան յայտնի և անցայտ թշնամիներուն հացին եղ քանը։ Ս. Պատրիարքը կ'ցուցընէ իրամատը թշնամիին և կ'ձգէ կ'երթայ, ապակայ ամենածանր խովութեանց կտակ մը կ'թողու, այն յաջորդին որ ներւա բնաւ չեաց, փոխանակ այն իրամատին վրայ պատերազմելու Տէրութեան, Ազգին և Սահմանադրութեան տուած զէնքերով մինչև որ թշնամին գլխիկը հեռանայ, ինչպէս որ հեռայա Սայ ինչը ըստ մէջ, և ասպա բերդը նորոգելու աշխատի։ Ս. Պատրիարքն այս չընելով քաղաքական մեծ սխալմունք մը գործեց թերեւս ականայ, և ազգը մեծ տաղնապի մը մասնեց, վիայ

Ըսածիս իրարու ներհակ կրից թափը լրազիմներու ազդարարութիւնը գատառաբնակ հայոց անիշխանութիւնն, Ընդհ. ժողովոյ պառակտումը, գոնիքակի և դռնքացի վէճելն, որ արդէն Բ. Դրան զիսութեան հատած են, և շատեր կ'սպասեն որ տէրութիւնն Ս. Պատրիարքին հրաժարազրին մէջ միջամակը լու պատճեան. մը տեսնէ և Սահմանադրութիւնն երկրորդ անգամ գագարման գատառապարուէ:

Եւ թհէ Պ. Ք. . . ն կրինէ եթէ բան չունի որ Ս. Պատրիարքին հրաժարազրին ուղիշ գտաւգրութեան դէմ բողոք մ'է: Ոչ ոք կրնայ համոզուիլ և ոչ նոյն ինքն առաջիկուս, որ վերի ըսածը քիչմը վարը կը մոռնայ և կ'հաստատէ թէ արդարե Ս. Պատրիարքն այս պարագայիս մէջ վհատութեամբ վարուեցաւ և թեթեւութեամբ հրաժարազրի տալով բառաչքութեան հեղինակները + աջակնքն կերպով մը դաւակից եղաւ:

Բ) Պ. Ք. . . իմ զիսութութեան դէմ կ'պնդէ թէ Ս. Պատրիարքը յարդած է օրէնքը, և այս հաստատելու համար, Սահմ. վերաքննութեան խնդրոյն առթիւ Ընդհ. ժողովը իրարու հակառակ երկու որոշումները միշելէն ետք կ'յիշէ նաև թէ ինչպէս առջի քաղը ժողովին ընտրութիւնը Ս. Պատրիարքին յահճնուեցաւ և երկրորդինն Ընդհ. ժողովն ըրուն՝ քանի մը պաշտամունդէն երեսիսիանաց աղբեցութեան ներքեւ, և ապա իրը փաստ կ'յաւելլու թէ Ս. Պատրիարքն Ընդհ. ժողովին այս հակառական որոշումներն անդամ յարդեց, աղտչելով որ վերաքննութեան զործը փութացընէ և օրէնքը պետութեան յեւ+ը շառաւած:

Տեսմար, կ'ըսէ ինձ Պ. Ք. . . խրոխանօք՝ որպէս թէ նորյայնութեան մը հեղինակն է, դու քնացեր ես, այս պատմական դէպքը զիտես և կ'ելնես Ս. Պատրիարքը կ'մղադրես իրեւ պարապանց: Սակայն Պ. Ք. . . իր այս մէջ փաստն ինք կ'ջիշէ քիչ մ'ետք և Ս. Պատրիարքը կ'գատառապարտէ ըսելով . . . եթէ Ս. Պատրիարք+ը յանշանդ մը այս է որ յանուան Սահմանադրութեան առաջնորդած անհերեւ ինդիւններն և դորժուած զեղծութերն Սահմանադրութեան պրամուրութեան բներնեւ բներնեւ հարծեց: Այս ճշգրիտ պատմութեան մասին առաջնորդած անհերեւ ինդիւններն և դորժուած զեղծութերն Սահմանադրութեան պրամուրութեան բներնեւ բներնեւ հարծեց:

Այժմ կ'հարցընեմ Պ. Ք. . . ին որ երր զործագիր իշխանութեան դլուխ մը չէ կարու քննեւ առաջնորդեւ հասկնաւինչ որ օրէնքը կ'տրամադրէ և զանազանեւ ինչ որ ամոր տրամադրութեանց հակառակ է, երբ թոյլ կ'տայ որ իր աշաց առջն զեղծութեան ամփորինաւորութիւններ գործուին, ինչպէս հաստատեալ օրինաց յարզը սրահած կ'լինի: Բայց

նոյն ինք Ս. Պատրիարքն իր փաստաբանին ըսածը նուտ կ'հանէ զորո
ծովե խօսքով։ Գործով, վասն զի հրաժարեալ Քաղաքական ժողովը
ձգած էր որ փոքրամանութեամբ որոշումներ լինէ, վասն զի ինք՝ իբր
բե ժողովոց Նախադահու Քաղաքական Ընդհանուրին առջև չեր ամ
բաստանած, վասն զի, առջի օրէն քաջ համոզուած լինելով իսկ որ
արդի Սահմանադրութեամբ չպիտի կարենայ վարել ազգը, թէ Ընդհանուր
ժողովին հակասական որոշումներն իր ընթացքը պիտի խանդարեն,
դարձեալ պատրիարքական ամսուին վրայ մնալու և չորս տարի, ինչ
պէս ինք կ'յայսարարէ, անդործութեան գատապարառուելու յանձն ա-
ռաւ իր համոզմնն գէմ զործելով։ Խօսքով, վասն զի Ս. Պատրիարքը,
թով առանձին ակումբներու մէջ Սահմանադրութեան գէմ ըրած
յարձակումները, բայց ՚ի բաց իր հրաժարագրին մէջ կ'յայսնէ թէ
Սահմանադրութեան անինէ զործադրութիւնը վասակար է, թէ ժո-
ղովուրդը խակ է, թէ գրութիւնն անսլիտան է, և այլն։ Ս. Պատրի-
արքին այս յայսարարութիւնն ինչ տիտր տպառորութիւն օրինասէր
մարդոց վրայ, և ինչ անիշխանութեան դրդիս դաւառոց վրայ ըրած
լինեն անդիակով Պ. Ք. . . կ'ըսէ թէ Ս. Պատրիարքն անդէ ուն-
շան յարդած է Սահմանադրութիւնը։ Եթէ անդր ուն շափ յարդելու
ժիավագ ունէր նա, ինչն համար զահակալութեան օրը Սահմանա-
դրութեան վրայ ուիսելու տեղ՝ անոր սկզբանց վրայ ուխտեց։ Ինչն
համար, որովհետեւ ինչպէս ինքն իր սահմանին մէջազատ մնալ, նոյն
պէս Քաղ ժողովն ալ իրենին մէջազատ թողով կ'ուչէր, տեսակ մ'ի-
րական այլ թագուն ակնառութիւն մը հաստատելով իրենց մէջև իրա-
րույանցմաքը դոցելով, մինչև այն օրն որ ապօրինաւորութեանց չափը
լեցուելով կործն Ընդհ. ժողովին առջև ելաւ տարբեր և յաւալի կեր-
պարանքով։ Եւ այս այնքան ստոյգ է, որ կիսաս Քաղ ժողովն իր բո-
լոր ոխակալութեամբն առ Ս. Պատրիարքն չհամարձակեցաւ իր պաշ-
տօնակալութեան ատեն զանի ամբաստանել, և ոչ Ս. Պատրիարքն
զքաղաքական ժողովն, վասն զի Քաղ ժողովն իր աշքին զերանը կը
տեսնէր և եթէ Ընդհանուրին առջևն ելնէր իր ապօրինաւոր ընթացքն
երեան պիտի գար՝ իր անկումը զործելով։ Ս. Պատրիարքն ալ զքաղ-
ժողովը չամբաստանեց, վասն զի՝ եթէ ամբաստանէր Սահմ. գրոյն,
Ագյուռաւածին հետեած պիտի լինէր և այս ալ իր սկզբին հակառակ
էր։ Բայց երբ Ս. Պատրիարքը հրաժարագրի քողին տակ Սահմանա-
դրութիւնն ամբաստանելով Քաղ ժողովը հրաժարելու հարկին մէջ
դրաւ, այս ժողովն ալ յարմար առիթ է ըսելով Ս. Պատրիարքն ամ-

բաստանեց և Ընդհանուրն ալ այս ամբաստանութիւնն քննութեան
ենթարկելու շափ անհեթեթ զսնուեցաւ։ Ահա խաղը մ'սրուն թելք
զտնելու համար Պ. Ք. . . . ին Հայրիներու է։
Ք) Բայց Պ. Ք. . . ասոր ալ պատաժնան ունի։ Ի՞րուէ որ եթէ
Քաղ. Ժողովը Ս. Պատրիարքն արքաստանէր «Պիտի կարծուէր թէ
Քաղ. Ժողովը ըստորոշիւնն ինք չընդլուն համար զժուարութիւններ
կ'արտցանէր»։ Արդարն այս կարծիքն ես այլայներ էի թէ տար-
բեր տեսութեալիք, և Պ. Ք. . . սոյն ենթարկութիւնը շատ ճիշտ է
րուելով Ս. Պատրիարքին ընթացքը կ'զովէ։ Արեմն Ս. Պատրիարքը
Սահմանադրութեան մէկ կարևոր յօդուածն ասոր անոր կարծիքէն
վախճանալով զոհեց, որին անոր ունեն կարծիք պատեց, առանց
նկատելու որ Պ. Ք. . . ին պէս օրէնսդէտ փաստաբան մ'ունի, որ ե-
թէ ինչպէս այժմ՝ իմ կարծիքը հերքելու ելեր է լոկ Սահմանադրու-
թեան ողին բռնելով այն ասեն մանաւանու Սահմ. Ագ յօդուածին
վրայ յենալով և Քաղ. Ժողովին պատրիարքութիւններն աչքիս մէջ խո-
ժելով՝ կրակ ու բոց պիտի վշէր ինձի դէմ և ենթարկութիւնս պիտի
փարասէր։ Բայց երբ փաստաբան մը փաստ չունի ձեռքը, ամէն բանի
կ'պլուի, նոյն խոլ ենթարկութեան մը։
Պ) Պ. Ք. . . իսկական բառ մեխելով այնպիսի հետեւութիւնն մը
կ'հանէ որպէս թէ ես Ս. Պատրիարքն Ընդհ. Ժողովը կամաց գէմ
Քաղ. Ժողովը կաղմութէ ըստ լինիմ։ Ես այդ մաքով չեմ զրած այդ
բառը, այդ իմաստն չունի այն։ Ս. Պատրիարքն ինձն կազմեց Քաղ.
Ժողովը ըսել ուկեցի, առանց այդ կազմութեան որոշումն, որ Ընդհ.
Ժողովինն էր Հարկան, յիշելու։ Աւստի մէկի թողլով Պ. Ք. . . ի այս
բանակնութիւնն, որու առթիւ ինձ սահմանադրամն զառ մը տալու
փուլմացեր է, ըստ որում շատ հմտութէ ենթի օրինաց ողւոյն և մոտէն
պիտի դիմայյ թէ ինչ նախաղատարաստութիւններ եղած էին առջի Քաղ.
Ժողովը ըստորոշեան իրաւունքն Ս. Պատրիարքին տալու, և քրոջին
տրամադրած պաշտօնէ ուղեւան փոքր ինչ ժողովուրդը վարժեցընելու,
կ'անցնիմ ուրիշ կիսու մը ուղարկուած առաջարկուած է Պ)

Պահանջմանադրութիւնը յարգ ուներ» զբած եմ։ Այս խօսքին մէջ նոր է հակասութիւնը։ Եթէ նախորդ Պատրիարքաց օրովը Սահմանադրութեան տրուած յարզը, նոյն Պատրիարքները տուած են կը նշանակէ, պէտք է նաև ընդունիլոր այս ինչ թաղաւորին օրով պատուածած իրողութիւն մը, պատերազմը մը անսպատճառ նոյն թագաւորին անձամբ ըրած նշանակէ։ Բայց ենթադրելով անդամոր նախորդ Պատրիարքաց օրովն ըսելով, նոյն իսկ Պատրիարքներն հեղինակ կ'հասկըցուին, ասկէց ի՞նչ կ'հետեւ սա կ'հետեւ դարձեալոր՝ եթէ անոնցմէտ ունանք Սահմանադրութիւնը ձեռք տուին, դէթ անոր յարզը ժողովրեան առջեւ չլիորեցին այլիրենը, և ժողովուրդը միշտ Սահմանադրութեան յարած՝ անդէտո և ակամաց զրգիր եղն մասնութեամբ կորուսածը, աղասութիւնը ձեռք ձկելու։ Ասկէ զաա, առանձնանաշնորհութիւն ըսեն լոկ Սահմանադրութիւն ըսել չէ, ըստ որում Սահմանադրութենէ առաջ աղջն արքունի հրովարտակներով զանազնն արտօնութիւններ կ'վսյելը, ահա այս արտօնութիւններն են, որ ինչ պէս Պ. Ք. . . ալ կ'վկայէ, հետզետէ այժմ կ'անհետին, այսինքն նախորդ Պատրիարքաց օրովը կամ ձեռօքը պահպանուած արտօնութիւնները։ Պ. Ք. . . ասոր պատճառ կէս մը Քաղը ժողովին անձեռն հասութիւնն ու անքաղաղիստութիւնը կ'բռնէ, կէս մը արդէն յիշատակուած դաւադրութիւնը։ իսկ ես Ս. Պատրիարքը բռներ էի։ Պ. Ք. . . կ'բարկանայ և արմարունիւն է այդ կ'ըսէ ինձ։ Զդիտեմ որ մեր երկուքն ով է տիրմար։ Այն որ հետեանքն իբրև պատճառ կ'բռնէ թէ ոչ այն որ բնապատճառը կ'ցուցնէ։ Քաղը ժողովին անձեռն հասութիւնն ու անքաղաղիստութիւնն ըստ մասին, և վերոյիշեալ դաւադրութիւնը զլիսաւրասկէս պատճառ եղած են, ըստ Պ. Ք. . . ի, աղջային առանձնաշնորհութեանց մի առ մի մեր ձեռքէն առնուելուն։ Արդ՝ զայս Քաղը ժողովը Ս. Պատրիարքը կրնար Սահմանադրութիւնն ի ձեռին ամբաստանել, ոչ միայն այս մեծ յանցանքին համար այլ ուրիշ ապօրինաւորութեանց համար զօր արդէն դիտես, և Երեսփի ժողովէն անվաստահութեան քուէ պահանջէլ, Ս. Պատրիարքը կարող էր զործուած մեքենայութիւններն առ որ անկ է հազըդէլ, և կամ յալթանակել կամ զահէն իջնել, Ս. Պատրիարքն ոչ այս ոչ այն ըրաւ, այլ թողուց որ Ազգին արտօնութիւններն ի կորուստ մասնէ և Սահմանադրութիւնն ունակու լնէ Քաղը ժողովն, ուրեմն ով եղաւ բռն յանցաւորն և ով տիրմարը։
Բայց միթէ ուրիշ յանցաւոր չլից։ Պ. Ք. . . կ'մեղադրէ զիս որպէս

թէ Երեակովանական ժողովին յամսցանքն ալ Ս. Պատրիարքին վրայ կը բեռնաւորեմ։ Ինք այնպէս հասկըցընել կ'ուզէ որ Ս. Պատրիարքին թշնամին եմ և Օրտէրին և այլ մէկ քանի թերթերու պէտ անոր անկաման փափաքու։ Քաւ լիցի, ես միշտ իմդիրերուս մէջ ծանրապէս դառապարտած եմ մեր արդի Երեակովանութեան անհեթեթ և քմածին գործերը և՝ ՚ի մասնաւորի իմնախորդ զրոյս մէջ բացայացտ կրկնած եմ որ Երեակի ժողովին կամոցուած եմոր Ս. Պատրիարքն իր բոլոր վարանումներով, օրինաց դէմ յաշտարարութեաններու Հանդերձ, ըստ որում անկեղծ է, ազգը հոգով չափ կը սիրէ, ուսափ ինձի սիրելի է, իրեն արժանի յաջորդ չպիտի ունենայ և պէտք է որ իր Աթոռին վրայ մնայ։ Առանց արդի սարապ աները կը ըստ և Պ. Ք. . . ին ակնարկած և մեր շատերուն դիտցած դաստիճութեան ուշ գնելու անսպայման հրաժարապիր տալուն համար էր որ սասափի վիշտ զգալով իր առած քայլն ազդին շատ մնասակար դատեցի և օրէնքը թշնամիներէն աղատելու համար մարդը դատապարտեցի։

Ա) Սակայն Պ. Ք. . . որ միշտ հետամուռ է իմ դրոյս մէջ սահմանադրական հակասութիւններ վիտուել և իր օրէնսդրական հանձարին ուժովը զիս հրահանդել, կ'զարմանայ թէ ինչպէս նախ դատաւորի մը օրէնքը քննելու իրաւունքը կ'զլանամ և ասպա կ'ըսեմ։ «Եթէ վերաքննութեան ներքեւ է օրէնքը՝ մինչև ցնոր փոփոխութիւն պարտաւոր է հինը բռնել և իր ժողովներուն առ որ անկ է դիտողութիւններն առաջարիել» և կ'սկսի գործադիր իշխանութեանց իրաւասութեան վրայ առնենայաց տեղեկութիւններ տալ, համեմալով զանոնք խոշոր բառերով։ Ճշմարիալ՝ կամային է որ ես իմ միաքս բայցարուելու անկարողեմ կամ, Պ. Ք. . . դիտամամբ թիւր կ'ըմբռնէ։ Երբ օրէնքը քննելու իրաւունքը կ'զլանամ դատաւորի մը հասաստեալ օրինաց համար է խօսքս, վաճագին ոյժ կ'ունենայ այն օրէնքն սկսաւոր մը, նախադահ մը պիտի դատէ, կառավարէ ազդ մը, զմնոնք ժողովրդեան առջեւ կոտրելով։ Սակայն ինդիրը կ'փոխուի երբ սահմանադրական նախադահ մը կ'հրաւիրուի իր զիտողութիւնները ներկայացընել վրահանութեան առանք, կամ օրինաց ծրագիրներ կ'ներկայէ, չէ թէ Պ. Ք. . . ի մեջի դաս տալու ատեն ըստին պէտն ինքն իրեն զլխուն այլ իրեն սկաշտունէց խորհրդու, կամ ըստ մեր Սահմանադրութեան, իրեն ժաղժիներուն գործակցութեամբը։ Ասան զի ես չեմ տեմներ աղդ։ Սահմանադահ օրինաց ծրագիրներ առաջարիելու իրաւունք տայ։

Բայց ես ընդ ունայն կ'խօսիմ Պ. Ք. . . ի հետ, չպիտի կարենանք համաձայնիլ, քանի որ նա Սահմանագրութիւնն իբրև գաղաքեալ սեպելով Ս. Նախաղահին ընթացքը կ'արգարացյնէ, ոկտոնունք և հոգէ մէջ եղած տարբերութիւնը, ու չորս տարու տղու մը զիսցած, Թոռու դասկան կառավարութեան սկզբունքն ի՞նչ, առհամարդուկանն ի՞նչ է բացատրելով, և Պատրիարք մ'ընդուելու ետև՝ աղաս, ինքնիշխան թողլով, մինչդեռ ես զանուած Սահմանագրութեան կ'յարիմ, քննի որ իմ առջևս ուրիշ մը չեմանեմեր, և ոչ իսկ Պ. Ք. . . ի զլխուն մէջ խմբագրուածը, և ըստ այսմ ներկայ աղջայն գործելն և Ա. Պատրիարքին հրաժարագիրը կ'քննեմ, և այս մասին քննիչ յանձնածողովին օրինաց զործագրութեան մասին ըրած խորհրդագութեանց համալիս կ'զանուիմ: Օդէշօրէնք մը ամենեին օրէնք մը չանենալէ աղէկ է . . . :

Օրէնքը կոխելով աղջեր փրկելու ենուող առաջնորդները խարած են, միշտ զԱզդեց և խարուած են իբրևս ալ. կ'խարուի Ս. Պատրիարքին ալեթէ կ'կարծէ որ երր օրէնքը չյարդելու օրինակ առյ աղջին, աւելի դիւրաւ կը կառավարէ զազըը, չ. աշա այն ատեն անկարելի կ'ըլշ լայ աղջին կառավարութիւնը, զի օրինաց յարդութենէն զայ ուրիշ բարոյական ոյժ չէ մասցած մեր աղջայն վարչութեան համար . . . :

Այս տեղ կ'աւարտեմ և կ'թողում որ Պ. Ք. . . քննիչ յանձնածողովին հետ իբրաւսոհ լինի այս մասին:*

ԸԱՀՆԱԽԵ

*Սնկի հասած մամաւոր նամակներէ կ'իմանանք որ դաս մը մարդիկ ցանելով կ'յանդիմնեն Ս. Սահմանը Ս. Պատրիարքի փայ, Պ. Տահնուրի զիրը հրատարակելուն, և Պ. Ք. . . որ մեր անկողմնակալ ընթացքին կ'հանիր, յայտ յանդիմն կ'յանդիմնէ: Պ. Տահնուրն՝ մեր ներթն այս ու այն լազգին գործակից ընելուն: Սյս դիտողութիւնն անիրաւ է և իմբագրական ազատութեան հակառակ: Ծերթ մը պարաւոր չէ նմանօրինակ կարծեաց արծագննը լինիլ, մանաւանդ անկողմնասիրութիւնը կը պահանջէ որ տարածայն կարծիք մի և նոյն թերթին մէջ հրատարակուին եւ իրար հերթեն մինչեւ որ լոյս ծագի: Սյս ըրինք և մենք: Մեր սովորական թղթակիցներն Պ. Ծերենց, որ Ս. Պատրիարք հօր հրատարագիրն ազնի, վսիս կ'զանէ, և Պ. Տահնուր, որ զայն խառիս կ'դամէ, հասաւարապէս մուս գտած են մեր ներթին մէջ, վասն զի հաւասարապէս իրենց կարծիքը կ'յարգենք՝ պատասխանառութիւնն իրենց թողով:

Միս կողմէ Սահմանի Պ. Ք. . . և Ս. Սահմանը Պ. Տահնուրը խնդիրը շատ տարբեր տեսութեամբ նկատելով մին կ'ճնի բոլորովին անպարտ հանել Ս. Նախագահը, միան՝ անոր հրաժարագրի եղանակն ու ժպանակը ներթին դաւադրութեան, կամ արտադրին դաւադրութիւնը զօրացընելու չափ ծանը կ'զանէ, առանց Ս. Պատրիարքին պաշտօնանկութիւնն ուզեմ: Եր-

ՀԱՅ ԸՆԹԵՐՑԱՍՏՈՒՆ

Ուրախութեամբ կ'գիտենք որ քաղքիս այս ընթերցաստունն, որ առ մէն Ճշմարիտ ուսումնամիբ քաջալերութեան արժանի և ժողովրդեան համար կրթութեան վայր մ'է, վերատին շարժիլ սկսաւ չորհիւ անոք Գործադիր խօրհրդոյ միբ անդամոց որ այս ամենօդտակար հաստատութիւնը զարգացնելու և հասարակութեան ու չամակրութիւնն անոք վրայ գարձնելու համար ամէն ջանք՝ ի դորժ կ'դնեն։ Ամսէ մը առելի է որ բանախօսութիւններն սկսած են Ընթերցաստան սրահն, և Գեր. Ս. Տեղապահ Հայրն ալ իր ներկայութեամբը կ'քաջալերէ այս

Կուն ալ Ս. Պատրիարքը կ'սիրեն, բայց երկուքին կարծիքն այ ծայրայելու է։ Ս. Պատրիարքը դաստիք չկրնար լինիլ զիստի ճանապարհ էր կրնայ վնասալի։ Ս. Պատրիարքն ՚ի վաղուց այնպիսի ճանապարհ մը մէջ նետուած էր Ընդհանուր ժողովոյ կողմէն՝ ու հարկան երեն այս ավտու լինէր. նա սահմանադրամն սկզբունք կ'գաւանէր, անո՞ւ վրայ ուփսեր էր իրաւ, բայց մէկ բանի տարիին այնպիսի ժողովի մ'առջեն զանուեցաւ որ Սահմ. անթերի զործադրութիւնը կ'պահանջէր։ Ընդհ. ժողովն երկու իրարու հակառակ իշխանութիւններ ստեղծեց ազգ. պատրիարքարանի մէջ և կուռոյ դուռ մը բացաւ։ Ս. յն օրն որ դիւմաստան մէջ ճայն մը յայտարարեց թէ՝ «պէտք է Սահմանադրութեան տրամադրած յօդուանները մի առ մի ճշտութեամբ կատարել» այն օրը Ս. Պատրիարքի եւ Քաղ. ժողովին մէջ անհամաճանութիւն, ներծուած սկսաւ, այն օրը Ս. Պատրիարքն ու կառապ զրժեց այն ճայնին զորիս ծուելով, եւ Քաղ. ժողովին որոշումները յարգելու խոստամք երկու տորի մէջ մ'նաց, երկու տորի պահնեց, և վախճանն եղաւ ներկայ ահազին տո գնապը։ Ս. Պատրիարքը վերաբնութեան վատահելով՝ համբերեց, բայց Ընդհ. ժողովին վարանական, զանգաղկու և հակասական դիրքը շատ ուշ զիստեց եւ հրաժարելու դժգաստեմ ժամ մ'ընտրեց։ Սակայն զարօնակ կարող է մեզ այս ճնշամասն ազատել։ Ս. յն Պատրիարքն որ մեծ է, օրինասէր է, ժողովրդասէր է, ազգ. իրաւանց եւ շահուց աննկուն պաշտպանն է, Ս. Ճապրիկին պէս, ոչ Պ. Ք...ի ջատազովութեան կ'կարօտի, ոչ Պ. Շահնուրի սարաներէն կ'վիրատրի։ Իր զէնըն, իր զօրութիւնն ազգին սրտին, սիրոյն եւ համարման մէջ վիստաելու է, եւ ազգը մասն Պօլսի հայր չեն, բասական է որ այս սրտին զարցումներն ու համարումն երեսան զալու համար ճշմարիտ եւ անկեղծ ներկայացուցիչներ ունենայ այն Ընդհ. ժողովին մէջ, ուր այժմ մեծաւ մասամբ Ա. Պօլսոյ զորք վիճաբանութեանց սիրահար մարդիկ աթոռ ունին, եւ չէ թէ մեր գաւառներու տառապեալք որոց ճայն ու աղերսը հազի կ'համանին Պատրիարքական Ա. թողին ուորը։ ԽՄԲԱԳԻ

դումարումները, ու հայրենասիրութեան և ուսումնասիրութեան յորդորներ կ'կարդայ իրեն յատուկ սուր, իմաստալից և ախորժելի ռձուլ։ Բանախօսութեանց սկիբքը ըրաւ Ա. Մաճցը խմբազիրը՝ «ահմանադրական դրութեան վրայ մէկ երկու անդամ խօսելով, բայց այս տարի ամենէն աւելի փայլ տուղով Ընթերցատան Մեծ. Տօքտօր Կիրակոսեանն է որ ընդհանուր ահմանադրութեան վրայ խօսեցաւ, բայցարելով թէ ինչ պէս նիւթական և քաղաքական աշխարհն միավէս նոյն ասհմանադրական օրինաց ենթարկուած են։ Մեծ. Տօքտօր Կիրակոսեան թէե շատ տարիներ բնակած է յԱմերիկա, բայց արտասանութեան տարբերութեամբ՝ պահած է իր մայրինի լեզուին հմտութինն և իր յատակ ձայնը, ազդու և թափանցիկ ռժին ձեւ մեծ ներզործութիւն կ'ընեն իր ունկնդրաց վրայ։ Արժ. Վեռնոդ վարդապետ Գիրդալէմանն և՛ որ դէպ ՚ի Մանչէսթր ուղեւորելուն առթիւ քաղաքս կ'զմնուեր, ծանականուն վրայ ատենաբանեց, և ըստ որում ընտրած նիւթին պէս ծանր էր և լեզուն, գեր. Ա. Տեղապահն անոր իմաստից մութ կ'ետերը վերջէն պարզեց։ Յուսով ենք որ այս Ընթերցատունն օր ըստ օրէ պիտի յառաջադիմէ և անոր Մեծ. Հիմնադրաց նորատակը պիտի պատիւ։

ԴՈՒ Ա.ՍՏ ԿՈ.ՏՈՒ

Բարով ելիր հաղար բարտվ.,
Հայրենակիցդ իմ՝ կատու,
Յիշեցիր դու թէ մերթ առ իս
Ի տան մերում մնայիր,
Արդեօք ինքնին ելիր ինձ յայց
Թէ այր անզգամ վարեաց քեզ
Ի վանայ աստ ՚ի բիւզանդ։*

*Ամայ կատուներն երկայն մազերով եւ գեղատեսիլ ըլլալուն համար ընծայ կը տանին աստ անդ։

Բւրախ եմ յոյժ ընդ դալուստ քո
Եւ ընդ տեսիլդ, որով յիշեմ զիմ Հայրենին։
Սակայն անէծք այն ձեռաց,
Որ զքեղ Խլեաց ՚ի հող ջրոյդ
Եւ աստ ձգեաց միայնակ,
Ուր ոչ լոր զոյ որսալոյ
Այլ մկունք ահեղք քան զքեղ,
Ուր ոչ կատուք, փոշոտ մազստ
Եյլ լերի տղեղ նախանձուք։
Այդաէս, ով իմ այցելու հիր,
Համանման ձեռք բռնակալ
Տարաշխարհիկ արար զիս
Յափշտակեալ զհայրենեաց
Եւ զաղզային իրաւունս.
Իսկ թէպէտ չեն հայրենի ժառանդութիւն
Եւ ազգութիւն և կրօն
Կամ իրաւանց աղատութեսն դաղափար
Յաղազս որոյ հալածական լինէիր
Այլ զեղ տեսլեանդ
Հաճցս շարժեալ անզյամի
Աստ վարեցար։
Ազէ, զինչ քան զհաճցս.
Աատրող վարող զբանաւորն
Այդ անզյամ հաճցից
Զոհն է իմ ազգ և ես իսկ
Որ այս սենեակ տան միամի
Պարաւանդիմ միայնակ։

ԱՍՊԵՏ

ՎԻՊԱԿԱՆ

ՍԵՐ ԼԵՇՈՒՆ ՄԱՍԻՆԸ

ԺԱ.

Եւ ապա աշուելի լրութիւն մը տիրեց։ Պահ մ՝ արձանի պէս՝ մեր նժողութուն վրայ անշարժ մնացինք այն երեսիթին առջև։ որ արդէն աներեսոյթ եղեք էր։ Առ աչք տեսիլ էր այն, լեռնցի առաղինի մը թէ նոյն ինք Նուրիձանն էր, մեղնէ ոչ որ իրարու կ'չարցնէր, այլ ակնաւ պիշնցն կէ առ կ'նայէր։ Կարծես թէ երկիւղն ու տարակշասը մեղդրաւ և մեր բերանը կարկեր էին։ Բայց յանկարծ սթափեցանք, երբ անձրեսի խոշոր կաթիներ եկան շեղալիք մեր երեսին զարկին։ Ամողեն մեր զլսուն վերեւը դլորելով վար կ'իջնէին որսէս թէ մեղամփոփեն և մեր ուղին գոյեն։ Անտառը կ'սուլէր, կայլակահար հողին վրայ արու փիւններ կ'լսուեին և ապառաժները կ'շաշէին։ Շանթը պիտի այլրէր մեղ անշուշտ կամ դալիք հեղեղը պիտի տանէր, եթէ իսկոյն փրկութեան ելք մը չդանէինք։ Սակայն Ատոմ՝ իր սոլորտթեան հակառակ՝ անհօդ և գանդաղ կ'երեւէր կամ կ'մտմտար։

Եւ ՚ի վերջէ մայրս զուշեց։

— Ատոմ, երկին ու երկիր ընդ ոլորտ կ'սենան իմ աշացս, Գերեւ նիկս սրախս պէս կ'գողայ մօտալուտ վժանագէն, և դու տակաւին ընեւ լիբդ չես որոշեր։ Ի՞նչ է միտքդ, արլեօք մոլորեցննք։ Պէտք է մեկնիլ տարափը շակած ու թաթառը չհասած, կ'աղալիմ, փութանք։

Եւ սակայն Ատոմ փոխանակ շարժելու կ'ժամանէր, երեսն անձրեն տուած էր և սրասագին օդ, ջուր կ'ծծէր։ Հուսկ ուրեմն մօրս պատասխանեց։

— Ո՞ երկնչիր, տիրուհիս, մեղի համար լեռ ու սար աւելի անքոյթ վայրեր են քան թէ դեղ ու շէն։ Երաւի՛ փրկութեան տասկան շունիք ջրհեղեղին գէմ, և ոչ ծխածան, հաշտութեան նշան հայրենի երկնից երեսը, սակայն Հայաստանի մե ողին ունինք որ ահա իր բռնակալները կ'հալածէ մինչև իրենց որջերուն խորենն և մեղ ասպարէզը բաց կ'թողու որ աղաստօրէն դուրս թափենք այն հուրն որ մեր սիրտեւ

ըլ կ' լավի քաղաքներու մէջ։ Կ' ոբբեմես, Գերենիկ, Հով, փոթորիկ և
ամպրոտ, ինչոքս կ' օփրէի, երբ մանուկ էի, Արձիշի ծովուն փրփրադէզ
կոհակներն, որոց վրայ հաւակը կ' խայտար, ու ալէ կոծ տիերուն դառ-
ու դոչա մն, որոց հետ մեր աղասաւթեան աղաղակները կ' խանութէին։
Երբ մանուկ էի, Գերենիկ, և մանը մունք բռնաւորներու երեսէն մե-
րայնոց քաշած ալէ տից վլէմը հանելու գեռ ևս անջօր, լալով ծովեղ-
ըլ կ' վաղէի կամ լերան մը կատարը կ' ելնէի։ Այն անդ բոլոր ուժովս
կ' պատայի արդարութիւն, կ' բարձրէի առ ամեն սուրբս, որ Ամենակա-
լին մօտ բարեխոս լինին հայրենեացս թշուառ զաւոկներուն համար,
և երբ ալիքի փրփութը հրասանոյ երեսիս կ' սրբէր, ինչոքս այժմ այս
կայլակներն առէ կէ զակախիս, կամ խորհրդաւոր քամի մը կ' հնչէր ա-
կանջիս որ մեր վիշտերը պիսի դադըն, այն տառեն սիրոս կ' պաղշեէր
ու կ' սփոփէր։ Եւ այժմոր ձերացայ, թէ և առ բրեն ալ խռու զայ և
յոյսերս անարդիսն, գարձեալ իմ աղացական սովորութիւնս չեմ մոռ-
ցած և քանի տարերաց որոտընկան ձայնը լսեմ։ Հին յիշատակներ կը
դրդուն մարդիս մէջ, իրական վլէմինը լութեան պէտքը կ' զգամ, և կը
ժաման գաւագէս, կ' ժապտիմ, վասն զի կէս զարէ ետք՝ իմ մանկացին
և արբուն հասակիս իղձերն նոյնչափ անկատար մնացած կ' դանեմ։ Կ' հ,
այժմ՝ ինչոց փոթորիկներէն անցնելէն ետք՝ բնութեան փոթորիկները
կ' սիրեմ։ Տես, քանի զեղցիկ ու վերմէ այս մբրկալի բնութիւնն քա-
ղաքներու շնորի հանգարանութեան մօտ, որու ներքեւ մարդիկ իրեւ
հասպաններ կ' շարժեն և իրենց ամէն վեհ զգացու մները կ' խեղեն։
Տես, բռնակալին արիւնալի ամբացէն որչափ աւելի ամեւր է այս հով-
ճակած լեռն, ուր անվրդալ և անսեռ գէթ մեր հազին աղասութիւնն
Աստուծոյն կ' վերասւլանայ և երկրիս վրայ զգած երանութիւնը կը
վնասէ փայլակներու մէջ, Տես, իրշափ աւելի ախործելի է այս որո-
տումն ու շանթն որ գոնէ անպէս աւ կ' զարմէ մեղաւոր և անմեղ ան-
խոկիս, քան թէ բռնաւորին հրաշուն հրաշանին փայլակն որ տաէսլ
կ' որութամբ աղասասիրին նշն կ' առանէ։ Չըխէ, իրշափ աւելի սաւ ա-
չօք կ' նայիմ այս անգունդն որու եղբը կ' գանուինք քան թէ այն
զնդաններն ուր անօրէնութեան ձեռօք անհամար շահասակներ ողջ
ռոջ կ' թաղուին, ինչոքս թաղաւած է և Զօրայ, քան հայրզ, Գերե-
նիկ։ Խօսէ, ծայրագոյն աղատութիւն և երջանկութիւն չպիտի համա-
րէր արդեօք, այս ահաւոր տեսարանիս հանդիսաւուս մնալն, այս
մթութեան շնորհիւ Հայաստանի տէ ըը կանգնիլը, քան թէ բանայ
մէջ մաշիլ։

Եւ դու, ‘Սուարդ, գու որ ամէն վասանդ աչքդ առեր էիր, ԲՇնցպէս հիմակ զանդատ կ'բառնաս և Ճիւաղներ իսկ օգնո թեան կ'կոչես։ Է՛ջ, տակախն երկանց սկիզբն է։ Այս ամառոտ երկինքն ալ պիտի պարզուի, այս երկին զդրդիւնն ալ պիտի դադրի և հօվիտներն իրենց ծաղկաւէտ գիրկը պիտի բանան անշուշտ, բայց ն զիաէ, երբ պիտի բացուի մեր սե բաղդը, Ե՛րբ մեր ազատու թեան և անդորրու թեան ասողը պիտի փայլի։ Գիտեմոր իմս արդէն մարդ մտած է, և թերեւ ուրիշ աշխարհ մը, ուրիշ հորիզոնի վրայ օրին մէկը ծագի, բայց դէժ ձերինը, ձերինը կ'ուղեմ փայլուն տեսնել և ազա շոնչս տալ . . . :

Եւ Ատոմ ճայնը յանկարծ կտրեց և աշքը դէպ ՚ի երկինք վերցուց։ Բայց երկին մեղի մօսեցեր էր։ Ակ մշուշ մը մեր գլխուն վրայ տատառնելով իջաւ փոքր առ փոքր և մեղ պատեց այնակէս որ՝ թէ և իրարու մօտ, անկարող էինք իրարու երես տեսնել։

Մայրս սոսկալի աղաղակ մ'արձակից և իսկոյն իր ձիուն կողն իմինիս կողին կցելով իր թէր վիզէս փաթթեց մէկ կողմէն, մինչդեռ Ատոմ նոյնն ըրտու միւս կողմէն այնակէս որ կ'զգայի թէ երկու քին մէջն եմ, բայց չէի կարող հասկանալ թէ ուր ենք և ինչ կ'լինինք։

— Պինդ բոնէ զիս, Դերենիկ, ահ, Հայրդ շտեսած պիտի մեռնիմք քեզի չետ, ձայնեց Նուարդ արտասուադին, գուշակածս կ'կատարուի, Ըառմ, քու կէսյուսաղիր, կէս յանդիմանական խօսքերուդ համարակ, վասն զի կարծեմ թէ թաթառին բերանն ընկած ենք, ահա կ'շարժինք, վեր կ'ենենք։ մեր զիախնենն հոր, ո՞ր անդունդը պիտի յըրին արդեօք, ո՞ր . . . :

— Մի՛ զայշէ ՚ի Բաղաբերդ, ըստ Ատոմ ծիծաղելով։

Այս ծիծաղը մեղի մահուան սարսուռ մ'աղղեց, և շուրջ տիսուր արձագանք մը հանեց։ Կարծեցինք թէ Ատոմ ցնորեր է։ Ճակտէս պազքրտինք մը կ'հսաէր, մայրս վիզու կ'սեղմէր դողահար, և զիս երիվարէն վար պիտի ձգէր, եթէ Ատոմ թողուր։

— Աերջին համբայր մը, որդիակ, մրժնեց մայրս, ամայելը պիտի լինին մեր զերեղահան, եթէ ոչ Ատոմ՝ որ յուսահատ է, Աստուած այսպէս կ'կամի։

— Խելքու զլու խս է, տիրու հիս, պատասխանեց ծերունին, հանդարտէ, կ'աղաշեմ։ Երեակայութիւնդ քեզի թե եր կ'տայ և ասոք համար ինդացի։ Ես անթե եմ, ահա քու և զաւկիդ քովն եմ և անշարժ իմ աեղս կ'կենամ։ Այս բարձունքէն անցածն ու մեկ շրջապատածն ամոլ մ'է որ կ'սահի կ'երթայ վար։ Այսպիսի իսաղեր տոէպ կը

լուազայ քնութիւնն ողլեռներուն։ Քանի քանի անդամ՝ երբ յորս էի ելեր Սիմլեռն՝ այսպիսի ամպերէ բռնուած և կայծակէ անվասս ազատած եմ։ Միայն անբաժան մնանք, չվհատինք և մեր յոյմն Աստուծոյ ողորմնենէն չկտրենք։

Մայրս շունչ առաւ, կարծես թէ ահազին լիո. մը որտին վրայէն ընկաւ։ Հայր մեր մը մրմնջեց, ես ալ խաչ համեցի և Ատոմին ձեռքն առնլով կաթողին համբուրեցի։

Արդարեւ քանի մը վայրենէ ետք՝ հովահար ամպը մեզ թողուց և մեր կեցած սարահարթին արտես անը քերելով իբրև անծալ թուխ սաւան տալած եցաւ լոյնալով մեր առջև և լեռնամէջ, հովիտ, ժայռ, ծառ և ամէն ինչ ծածկեց։ Անձրեւ կաթիւներն ալ դադրեցան, և այն ատեն Ատոմ փորձ փորձեց մեղի հետ ուղի ընկնիլ և մօտաւոր գիւղն համնիլ։ Բայց 'ի վոր, վասն զի լեռնէն վար իջնել անհնարին էր։ Երկիրն ամպային ոլլիսանոս մը գարձեր էր զնոտաճն կոհակներով, ուրնք լեռնակներու կողերուն և կիրճերուն վրայ կ'թաւուէին։ Որտու մը վերեն վար իջեր կ'զտար, իսկ փայլակներն իբրև շողուն օձեր՝ երկնից երեսը սողոսկելու տեղ, երփնադոյն նշոյներով բոլոր անջրակեաց կ'լեցընէին։ Լեռներու սպիտակ կատալներն կողիներու պէս ուեամած մթնոլորտին մէջ կ'լողային, և այս ամէնը հիանալի տեսարան մը կ'ընծայէր։ Ապուշ կրթած կ'դիտէինք այս երեսոյթն երբ յանկարծ արեն՝ որ բաւական հորիզոննեն վներ ելեր էր, իր մէկ շուաւիղն ամպի մը մէջէն արձակելով շիտակ մեզ զարկաւ լուսաւորեց։

— Ահ, բարեզուշնի լոյս, զոշեց Ատոմ։ Աղէտից մէջ յուսոյ նշոյլին կ'նմանի որ մեզ երինային՝ Կախախնամութեան կ'տանի։ Վարը Հայաստանն ինչպէս այժմ նիւթապէս՝ բարդապէս ալ մութ է, անձրեւուտ, մօրուտ է, և ջրհեղեղմը պէտք է որ իր աղսերը սրբէ, իսկ վերը լուսաւոր է, և այս լոյմն ինչպէս ահա հետզհետէ իր կատարները կ'շողացընէ, պիտի քիչ քիչ իջնէ, ստորոտն ալ պիտի լուսաւորէ, մաքրէ, հրահրէ և կենսական նոր ուժով մը պիտի կազդուրէ իր բոլոր մասունքը։

Եւ իրօք՝ այն միջոցին օդը բոլորովին դարձաւ։ Մաբտ ամիսն, որու մէջն էինք, իր դիւրափափոխ բնութիւնը կ'ցուցընէր։ Երկին՝ իր կապյոտ կամարը կ'պարզէր, արեգն իր սե քողը պատուելով առատ և տաք շառաւիղներ կ'թափէր երկրի վրայ։ բարակ քամի մ'օդավար մռայլը դէպ 'ի լեռներու խորշըրը կ'վանէր և ասոնց սառուտ գագաթներն ու ատոմնաձև ժայռերն լըթագոյն կ'նկարուէին մեր աչքին առջև։ Եթէ

միրկին և կայծակին հետքը տեղաեղնարկի պիտի կարծէի թէ քիչ
մասաջտեսածու և զգացածու երազմէր, կամյանկարծ ու բիշաշխարհ
մը փոխադրուեր էի: Ըանթահար զետիալի ծառեր, մօտակայ զե-
տերուն յորդահու բնիթացքն ու բարձր կարկաչը, ձիւներուն հայն ու
զիշորս աղւատի մը թուիչքը կյայանեին որ մեր կեցած սաբահարթէն
վար մրցկայսպարերքն բաւականյուգմանք և առերմանք զործեր են,
թէ զբեթէ մէկ ժամու միջայի մէջ: Երաւ է որ տեսարանը հիմնովին
միակերպ չէր և տարբեր եղանակներու դյուներն ուներ: Վաղին՝ լերի ու
ձիգ քարեր, լայն խուռճներ՝ ուստի խոշոր մացաններ կախուեր էին,
ձեան հիւսեր՝ որ զառ ՚ի վայր կ'զլրեին, մնաթ փապարներ՝ որ դա-
ղաններու որջեր կ'երեւեին, և ապատմի ծերպերէ հասող տառնախառն
հոսանքն ամրան ահեղշուքն ունեին: Այլուր, յաղթ ցանցառ ծառեր,
որ բլուրներու դլունիր կ'ապակին և ազգի ազգի սիրուն թու չուներ կը
հբաւիրէին իրենց ոստերուն մէջ, զյուղլոյն բոյսերուն նաբօսն որ մար-
զերը կ'զարդարէին, լուռուա գերբուկներ ուստի առ ուներ փարփլուն կը
վիժէին, նորածիլ այդիներ որ զարտ վար տեղեր կ'բոլորէին, անթիւ
թիթեռներ որ զալարաւէ ա գաշտերու վրայ կ'եռային, կ'թութուէին,
այս ամենն ՚ի հետևստ դարման հասեր և նշանները կ'բերէին:

Սերթ ահ մերթ ինդում կ'զլայինք քանի այս կամայն զին գառնա-
յինք, և Ասոմ Ճամբայ ելու կ'վարանէր, բոլորակը կ'դիտեր նա:

— Կ'նայթս, Ասոմ, ըստ հուտրդ, ահա քիչ մ'առաջ ըստածք կը
կատարուի: Հայաստանի ամենէն մութ անկիւնը լուսավ կ'ուղղի: Քանի
մեծ է Ասուածոյ շնորհը: Մահուան զտան էինք և մեզ փրկեց: Եր
անսպառ արեղական մէկ կայծը միայն արձակելով՝ տարտարուն մեզ
յարե բերու:

— Եւ սակայն Հայաստանի կենաւուաւ: Ային կ'պակսի, աղաստ թիւն
կ'սպակսի այս սբանչէլի վայրէն որպես զի արդասաորի, փառաւ որի:
Եւ սակայն այս հանդարաւ և ամնյի լուսներուն վրայ կենդանի շոնչ,
մարդ չլոյ մմանէ զառ, և զու ալ քիչ մ'առաջ մեռնելու կ'պատրա-
տուէիր, գու արիստիրա կին: Աիթէ այդշափ շուտով կ'մարի՛ փորձան-
քին առջև, վասահութիւնք առ Աստուած, որու շնորհը կ'փառարա-
նես այժմ: Մարի աղէտից, վտանգի մէջմանաւանդ արիստալ այէտք է,
և զու ստէպ ասոր օրինակը ցոյց տուած ես ինձ:

— Բայց ես կին եմ, Ասոմ, մայր եմ, մի մեղադրեր զիս, վակիս
համար կ'բողոքէի, կ'գողայի և չէ թէ ինձի համար: Ես պատէ կ'յուսայի
միշտ, համազուած լինելով որ Աստուած այնչափ անիրաւ չէ բարի

նպատակի մը զիմովները բնաջինջ ընելու։ Աչա իմշոյս ՚ի գերե չելու ցարդ։ Այսպէս պիտի ազատէ և մեր յուստրեկ հայրենիքն և իր անհուն զթասիրութեան ակնարկն օրին մէ կը անոր վրայ պիտի ձգէ և անոր բնիկները պիտի վերականգնէ։ Ատոմ, կյուսամ՝ այս վերածնունդը տեսնել, ինչպէս կ'յուսամ տեսնել իմ սիրական օքբաս։

— Եւ ես վաստահ եմ, ըստ խնդագին և ճամբայ ելու անհամբեր էի։

— Ասառած լոէ ձեր ձայնը, սկառասխանեց ծերոնին Ատոմ։ « ա հրաշքներ կ'զործէ և հիմակի, չէ թէ ինչի պէս տարեց մղաւորներու համար, այլ ձեզի պէս անմեղներու համար։ Նրանի թէ՝ ինչպէս իր առքը կ'փայլի, իր անձրել կ'թափի բնութեան ամէն և ակներու համար, նոյնպէս ինք վառէր և Հայաստանի զաւակներուն հորին վասահութեամբ և իմաստութեամբ։ Երարի թէ այս իր այլը չու շանար և նոր ոերունդն ալ մահուան զիրկը չցանէր։ Մեռելին անգամ՝ շունչ տալու ամենակարող է նա, իրաւ, բայց Ճշմարտութեան ու ը և աղատութեամ հաւատ ունենալ պէտք է, ոչ միայն հայ այլ բան, այլ գործ պէտք է, ոչ միայն Տրդատայ ոյժ, այլ բարյական վահան պէտք է որ երկնային շնորհն ալներգործէ։ Ասոր համար հարկ է որ տարագիր հայը թուա ստորին հայեր, տոլմատ և ժահահու սորեր, օձուա ու զիներ, տպականակիր օթեաններ, և զայ իր բնիկ հազն ամփոփի, զոտ, տպատ օդ ծծէ, լոյս տեմնող բարձունքը բնակի, և ինքն իր մէջ տաքնայ, ողեորի իր հարց նշխարներով և յիշատակներով։ Վասն զի՞ եթէ մարդինը քայլքայի օտարութեան մէջ, եթէ սիրու և միտք փանի մոլութեան և ստրկութեան մէջ, բոյ չլայ, վերելք չլայ, հրաշք չլորեր, և այն ատեն յարութիւն առնլու համար չէ թէ այս այլ հանգերձեալ կենաց սպասելու է, և դարձեալ կասկածելի է իսկ որ միւս աշխարհը վերածնի այն որ այս աշխարհիս մէջ ՚ի սպառ մեռած է։

Ուսափ մենք գործով ցոյց տանիք մեր հաւատքը, քալինք որչափ որ մեր ցյցը կ'ասնի մեր նպատակին այս փշալից ասպարիլին մէջէն, և անսարակյաս Ս, Կուսաւորիչ մեր թշնամիները սիրափ շիոթէ, մեր Ճկունքը պիտի սպակէ։

Եւ Ատոմ ընդ առաջ սրայաւ՝ միշտ զցոյշե ամէն պատահարի պատրաստ գէ մքով։ Մեր կեցած սարահարթէն դէպ ՚ի անտառը զարկնք, քառորդ մը հանդիսու և մնունք առնիք կոճղի մը վրայ նստելով և ազա սկանք վար իջնել։ Նեղ ելն քարուղիները, ձիանք ծանր ծանր կ'քալէին որ չսահին։ Քանի մը ժամէ հառանք Հալինորու գետակին և

նոյնանուն աւանին մօս՝ ներս չմանելով և ետեւ թռղլով քանի մ'անշ
ընակ և գեանափոր գեղեր՝ որոց տանելն անծածք, կիսափուլ կ'երեւէ ին
և վայրի կենդանիներու որջ գարձեր էին: Ատեն ատեն լեռներու սաւ-
րոտը քերով ուղեւոր թաթարներ, և մարդագետինները սարածուած
արջաներ և հավիներ կ'աւեմնէինք և մեր ուղին անաւս կ'շարունակէ-
ինք: Ի վերջէ բեխ աւանին սահմանը հասանք, երբեմն ձարերու կողեւ-
րէն և երբեմն կարկառներէ անցնելով, և Ատոմ, թերեւս ապահով ի-
շեան մը գանելու համար արեւելից կողմը դիմեց, վասն զի շատ յոդներ
էինք, օրուան այլոյնութիւնը մեղուժէ ձգեր էր և մահաւ անդ ծարակ
էինք: Այս ինչ բլրի մը կէս շրջանն լնելով անոր մէկ թաւոտ ծայրը
դատանք, որ Ատոմն շմայր մ'ըրաւ մեզի վար իջնելու և մօտակայ շօճիկ
մը ներքե դադարելու: Սցյն ծառին կից ժայռի հատորէ մ'անուշ և
վճիր աղբիւր մը կ'հսուէր, անոր արմը կ'աւոգէր և ապա փոքրիկ ա-
ռու մը յօրինելով կ'երթար անտառակին մէջ կ'անչետէ ր: Այս տեղը
կէս ժամու չափ նստանք՝ լուռ ու մունջ, և մեր խոնջէնքն առնըն ե-
տեւ վերսահն ձիերը հեծանք և առաջ անցանք: Բայց հազիւ կէս ժամու
ձամբայ աւեր էինք որ դիմացի կողմը մեծ քարի մը շուքին ներքե-
մարդ մը տեսանք՝ որ իր երիւլարին սանձը բոնած կ'հանդչէր: Զիրցանք
որոշչէլ իր դէմը: Ցողնաբեկ ուղեւոր կամ պահապան մը կ'երեւէր, ու
իր գիրքը սպառնական բան մը չունէր: Բայց այն ինչ մեզ նշմարեց որ
խոլոյն տշտանակից և լեռն 'ի վեր ելնելով անչետ եղաւ: Ատոմ՝
թէե մօնուուքի դնայ՝ այս մարդուն փախուստը չկրնալով մեկնել, աս-
կայն երկիւդ չյայտնեց և մենք ալ անոր նայելով անչու եղանք:

Պահ մ'ետքը՝ ահազին դոռում մը՝ թնդանօթի նման՝ մեր ականջը
դարկաւ: Որոտն գեան էր այն որ քարածայր խուսմերէ զառ ՚ի թափ
վաղելով ուժդին կ'որոտար և արադասահ կ'դիմէր դէ ապ ՚ի Երասլս:
Կէսօր մօտ էր երբ Որոտնայ արեւմտեան եզերը սէ քարիիր շէնք մը
աեսանք սեպի մը վրայ, որ վանքի կ'նմանէր և փոքրիկ գմբիթին ծայ-
րը խաչ մը կար:

— Այս խաչը մեզ կ'կոչէ, ըստու Ատոմ, և այն կիզմը քշեց:

ԳԱՂԱԲԱԿԱՆ

ԳՐԱՆՑՈՒՅՑ անդրալեռնականաց լծին ներքեւ կ'տառասյի միշտ և իր ապագան մոթ կ'երեի: Օրէշամեան և Օքինական կուսակցութեամեյց սերը մերթ կ'վասին մերթ կ'մարին՝ Շահնազօրի դքսին ըրած շարժում ներռն համեմատ, Շահնազօր՝ որ թէւ միջին գաբու մէջ անսասան նստած է, սակայն երբեմն սյնակէս ձայներ կ'հանեն որպէս թէ եռաղոյն դրօշակը պիտի ընդունի և ազգային ժողովին կողմէ՝ երբ սահմանագրութիւն մը խմբաղրուի, անոր դլու իս պիտի ծուէ: Այս ստոյդ կ'երեւի որ Շահնազօր իր երինացն էտառաւուն պիտի մեռնի, թէւ բարիզի եւ պիտկապոն ամացոյ սկիզբը հաջոաւական մը նետելով բոլոր Քրանսային առեւբոսպայի տէրութիւնն կ'բողոքէ որ Խտալիոյ միութիւնն հաստատելու օղնեցին՝ Պատին աշխարհական իշխանութիւնը կործանելով, և թէ Պատին իր նախորդ անկախութիւնը պիտի ձեռք ձղէ անշուշտ: Այս երաղը կ'տեսնեն միշտ Ժէվլիթներն որ Քրանսան իրենց մեքենայութեանց զրհ տալու պատրաստ են՝ իս սէր Անաբաւականին: Ռւստի ԻջԱԼԻԸ անքուն կ'հսկէ, իր միութիւնն որ նոյն իսկ Պ. Թիէրի օրովն իսպաշտոնէ Հանչցուեցաւ Քրանսայի կաալարութեան կողմէ՝ անվտանգ պահէնելու համար կ'ըստի թէ Գերմանիոյ հետ աւելի կ'մտերամանյ այնակէս որ եթէ երբէք Շահնազօր ամբոն ենի և Պապը զինու զօրութեամբ պաշտպանելու փորձ փորձէ, անզէն և անդաշնակից չգտնուի: Վ. Էմմանուէլ թաղաւորին այցելութիւնն ի Վիէննա և մանաւանդ՝ ի Պէրլին՝ քաղաքական նսպատակներ կ'ենթագրէ, կ'ըսեն, և Հարկաւ քանի հումկամ կղերին ներքորդութիւնը՝ թէ քաղաքական, թէ օրէնազրական և թէ կրթական իննդիբներու մասին՝ մծ է կաթոլիկ երիխներու մէջ, Խտալիս հանդիսաւ չպիտի դանէ: ԳԵՐՄԱՆԻԸ անդամ՝ որ էապէս բողոքական տէրութիւն մը կ'սեպուի, իր բոլոր զօրութեամբը չէ կարող Սէլլապէտա գաւանոտներն բոլորովին զգաստութեան բերել և քաղաքային օրինաց հպատակեցընել, ուստի բուռն զօրութեան կ'զիմէ ստէպ ըմբոստ անդրալեռնականներ կ'պատճէ, ինչպէս Լէզօքովլսքի եպիսկոպոն, որ իր վարդապետանոցին վրայ ըստ օրինի հսկելու իրաւունքը կառավարութեան չէր ճանչցած: Ռւստի անոր թոշակը գաղրեցընելէն ետև՝ կառավարութիւնը կ'սոիպուի վարդապետանոցն ալ գոցել տալ, և Փուլտոնի վարդապետարանն ալ նոյն պատիւթը պիտի կրէ՝ ի մօսոյ: Նոյն իսկ բողոքական կղերն ալ որ հաստատեալ օրինաց դէմ կ'ընդվիզի, պատժոյ կ'ենթարկուի, և քանի մ'եպիսկոպոսներ իրենց պաշտօնէն կ'ձգուին: Աւետարանական

Եկեղեցոյ պաշտօնիայք ալ նուազ բուռն չեն իրենց կրօնական իրաւաւասթեան մասին, և զ, Գրալք՝ կրթութեան աղաստակը պաշտօնեայն որ աշխարհական տարբին աւելի և ս եկեղեցոյ կառավարութեան և սինչոտներու մէջ մածանելու նորատակաւ, յարեւելեան Բրուսիոյ դաւանելը, նոր օրէնք մը պատրաստեր էր, կ'ամփափի, ինչպէս կ'ըսէ Էնքիփանապան Պէլք, ամսնց պահանջնանց զիջնակի և այժմ արդի օրէնքն եթէ գումարուելիք ընդհանուր խառն սինողին մէջ ընդունուի, կրօնական հովիներուն ընարութեան ըստ մեծի մասին ժողովուրդը մասնակց չունեցած էր, և ոյս ալ առեւգործական աղաստութեան ողւոյն լիւովին հակառակ դրութիւն մ'է: Իսկ ԱՐՍՏԻՒՌ ուր քուրբան կ'ձարակի, ինչպէս նաև ՚ի ուրին և այլուր, և որ Խնապրբքի համալստրանին մէջ առաւածարամութեան դասախոսա թիւնն մի միայն Ժէպիթներու յանձնուած էր, ինք պիտի անուանէ ուսուցիչներն և հարկաւ աշխարհականներ ալ տաս տալու պիտի նիւին, Տիշտ այն միջնցին որ Ազգային ժողովը ընծուելով նոյնութիւն ԱՅին նոր ժողով մ'ուղղակի ընտրութեամբ կազմելու ընտրողներու կոչուած են: ԱԿԱՆԼԻԱ ազգային դաստիարակութեան ինսդրուլ զբաղած է, ինչպիք մ'որ հարկ էր ամէն տերութեանց ու չն անդուլ, անդադար զրաւ էր իրբու ընկերական շատ մը փոյթորիներու և աղէտից արմատական գարման մը: Պասոբէաբակութեան դաշտական որ կրօնականաց ձեռքէն կրթութիւնը խլելու համար ամէն ջանք ՚ի գործ կ'գնէր և կատաղնի կառավարութեան ներհակ էր, այժմ իր ընթացքը փոխած է աեմնելով որ դահլիճն աղաստական միրբանց կուսակից սրաշատնեաններ մոտած են: ՍՊԱՆԴԻԱ նոյն երերուն վիճակին մէջ կ'պահուի: Գասաւելար զործագիր իշխանութեան զլուխ կ'անցին, մինչգետ Սալմիրոն Քօրթէզին նախագահ կ'անուանի: Ազատական այլ և այլ կուսակցութիւնք միանալու կ'նկրախն Գաստելարի աջակցելու և Գարզուսեան աղաստամութիւնը զավելու, որ Նախարայի և Կատարօնիայի մէջ զօրացած կ'երեւ, և կ'ըսեն թէ Տօն Գարլու Թօռացանց կ'յալթուի Սանդա հօ և Լօմա զօրապետաց ձեռոօք: ՀՕԼԱՆՑԱ հասասա պաշտօնեւութիւն մը զանելու զժուարութիւններ կ'քաշէ: Աշխնի Սուլթանին դէմ կոխն արդէն սկսած պիտի լինի: Հօլանտական զօրքը Սուլմարայի արևելեան ծովեղերքը պիտի միանայ և արդէն նաւառարմը թշնամիէն քանի մը նաւեր զրաւած է: Անդքանունականաց յուրի ներդորութեան թիւթիւն Ասկի ԲԻՒ Աս զերծ չէ: Գրանան որ ամենուրեք աղաստութեան հերոս կ'հօնակուի, ոչ միայն ինք իրական աղաստութիւն չկ'այնէլք, այլև արևելքի մէջ ալ աղաստութեան բողըները խեղդելու կ'ջանաց և Հասունեանց հրամանին կ'ենթարկէ իր զիւանագետներն որպէս զի Օսմանեան կառավարութեան մօս Պատվին պահանջութիւնը պաշտպանեն: Ֆրանսա, Գրանսա, լուսուորութեան հող կ'անուաննենք միշտ, և անկից բւնութեան հրամաններ կ'ըսենք:

ԳԵՂԻՔ ՈՒՍՏԻՆԴՐԻ

ԳՈՐԾ ԳԵՐԴԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՀՄԱԳԻՉԻ

ԹԱՐԴՄԱՆՈՒԹԻՒՆ Ի ԳԵՐՄԱՆԵՐԵՆ

ԿՈՒԷՐ ՀԱՅՈՅ ԵՐԻՏԱՍԵՐԴՈՒԹԵԱՆ Ի ԹԱՐԴՄԱՆՑԵՆ

ԽՕՄԻ ԹԱՐԴՄԱՆՑԻՆ

Ժերդինանդ Շմիդթ մեծ անոն կ'վայելէ Գերմանիոյ մէջ իբրև վարժապետ եւ մատենագիր: Նորա շարադրութինքը նոր ՚ի նորոյ տպուելով սիրալիք ընդուելութիմ կ'ստանան ամրող ազգէն եւ զրագէսներէն, որք ՚ի մի բերան կ'զովեն հեղինակի հազրագիւտ քանրարը: Արդէն երկար ժամանակ է որ այս ազնուամիս մարդը զործով, խօսով եւ զրչով կ'նկրտի լոյս սփռել վարժարանի եւ ազգի մէջ: Նորեքս նորա արդինաւէտ զործոնէութեան քանինինգանեակը տօնելիս՝ Գերմանացի հեղինակները արժանի զուան զարդարել նորա շնորհալի զլուխն արծանեայ պաակով եւ դասեցին զաւան այն մժաւարական հերոսներու կարգը որով կ'պարծի Գերմանիան: